

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Сумська історична

№ LXI

*Науковий журнал. Заснований у червні 1995 р. Виходить 2 рази на рік
Свідоцтво КВ №16009-4481ПР від 22.10.2009 р.*

ISSN 2311-5408

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О. Г. – к. іст. н., доц. (Київ, Україна)
БОРОВИК А. М. – д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ВЕРМЕНИЧ Я. В. – д. іст. н. (Київ, Україна)
ВЛАСЕНКО В. М. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ГУЗУН В. – PhD (History) (Бухарест, Румунія)
ДЯТЛОВ В. О. – голова редколегії, д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б. – почесний головний редактор, к. філол. н., доц. (Суми, Україна)
КОРОЛЬ В. М. – головний редактор, к. іст. н. (Суми, Україна)
КОТЛЯР М. Ф. – д. іст. н., чл.-кор. НАН України (Київ, Україна)
ЛОБКО Н. В. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
НЕСТЕРЕНКО В. А. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ПОЛОВЕЦЬ В. М. – д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ТОМА Т. – PhD (History) (Галац, Румунія)
ЧИЖМАРОВА М. – PhD (History), проф. (Пряшів, Словаччина)

З 2010 р. журнал є науковим фаховим виданням, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями «Історичні науки». Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р., категорія «Б»

Журнал індексується: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 10 від 09.03.2023 р.)

© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2022
© НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА, 2022

SUMS'KA STAROVYNA

ANCIENT SUMY LAND

№ LXI

ISSN 2311-5408

Co-founders: Sumy State University, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium». Publisher – Sumy State University.

The scientific journal. Founded in June 1995. Published twice a year.

EDITORIAL BOARD:

BAZHAN Oleg G. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

BOROVIK Anatoliy M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

CHIZHMAROVA Maria – PhD (History), Professor (Slovakia)

DIATLOV Volodymyr O. – *Head*, Dr. (History), Professor (Ukraine)

GUZUN Vadim – PhD (History) (Bucharest, Romania)

KOROL Vitaliy M. – *Editor in Chief*, PhD (History) (Ukraine)

KOTLIAR Mykola F. – Dr. (History), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)

LOBKO Natalia V. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

NESTERENKO Vadim A. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

POLOVETS Volodymyr M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

TOMA Tetiana – PhD, (Galati, Romania)

VEREMENICH Yaroslava V. – Dr. (History) (Ukraine)

VLASENKO Valeriy M. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

ZVAGELSKYI Viktor B. – *Honoric Chief Editor*, PhD (Philology), Associate Professor (Ukraine)

Address of the editorial office: 2, Rymskogo-Korsakova st., office 809, Sumy, Ukraine, 40007

Tel. +380(542) 68-77-48

E-mail: v.korol@yur.sumdu.edu.ua

Since 2010, the journal is a scientific professional publication in which the results of the dissertation works for obtaining the degrees of doctor and candidate of sciences in the specialty "Historical sciences", can be published. MES of Ukraine Order № 886 of July 02, 2020.

Journal is indexed by: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

КОРОЛЬ В. М.

Повоєнна відбудова виробничої та соціальної інфраструктури
сільської місцевості на Сумщині (1945-1950 рр.) 5

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

САРАНОВ С. В.

Проблема рецепції ідей «Государя» Макіавеллі
у «Політичному заповіті» кардинала Рішельє 21

ГОНЧАРЕНКО А. В., ЛЕБІДЬ А. Є., МУРАШКО К. О.

Соціальна стійкість та продовольче забезпечення населення
Німеччини в період Другої світової війни 1939-1945 рр. 27

ГОНЧАРЕНКО А. В.

Зовнішня політика президента США Дж. Картера
щодо КНР, 1980-1981 рр. 41

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

КОРОЛЬ С. М., ПОРФІЛОВА М. В.

Українці на Далекому Сході: епістолярне джерело радянської
доби до вивчення соціокультурних аспектів проблеми 58

РЕЦЕНЗІЇ ТА НОВІ ВИДАННЯ

КОРОЛЬ С. А.

Спортивне ядро Слобожанщини: з історії українського боксу 66

ДО УВАГИ АВТОРІВ 69

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

- KOROL V. M.
Post-war Recovery of the Industrial and Social Infrastructure
of Rural Areas in Sumy Region (1945-1950) 5

WORLD HISTORY

- SARANOV S. V.
The Problem of Reception of the Machiavelli's «The Prince» Ideas
in Cardinal Richelieu's «Political Testament» 21

- GONCHARENKO A. V., LEBID A. E., MURASHKO K. O.
Social Stability and Food Security of the German Population
during World War II 1939-1945 27

- GONCHARENKO A. V.
The Foreign Policy of US President James E. Carter
on the People's Republic of China, 1980-1981 41

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

- KOROL S. M., PORFILOVA M. V.
Ukrainians in the Far East: an Epistolary Source of the Soviet Era
for the Study of Socio-Cultural Aspects of the Problem 58

REVIEWS AND NEW EDITIONS

- KOROL S. A.
The Sports Core of Slobozhanshchyna: from the History
of Ukrainian Boxing 66

- TO THE AUTHORS 69

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94(477)''1943/1950''

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.1>

КОРОЛЬ В. М.*

**ПОВОЄННА ВІДБУДОВА ВИРОБНИЧОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ НА СУМЩИНІ
(1945-1950 рр.)**

Анотація. Стаття присвячена аналізу процесу відбудови об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури в сільській місцевості на Сумщині під час повоєнного відновлення економіки 1945-1950 рр.

Висвітлені характерні риси та особливості налагодження і проведення відбудовчих робіт у Сумській області. З'ясовано, що виробнича та соціальна інфраструктура у повоєнний час відновлювалася як господарським методом власними силами підприємств та установ, так і спеціалізованими будівельними організаціями.

Досліджено формування і розвиток організаційної структури трестів, зосереджених на спорудженні об'єктів різного профілю у селах Сумщини. Охарактеризовано рівень фінансування підприємств і стан забезпеченості їх будівельними матеріалами та кваліфікованими кадрами. Дано оцінку діяльності закладів професійно-технічної підготовки молодих будівельників у м. Суми.

Виявлено, що процес відбудови сільської інфраструктури позначився відставанням темпів, невиконанням планів, порушенням черговості та нерівномірністю проведення робіт в районах області. Головною причиною цих явищ стала неефективність системи організації процесу як на рівні держави, так і регіону, проявами якої стали недостатнє фінансування, дефіцит кваліфікованих кадрів, нестача будівельних матеріалів і логістично-транспортні проблеми. Негативний вплив на продуктивність роботи будівельних організацій часом справляв суб'єктивний фактор – недбалість і корупція з боку керівників.

Дослідження базується на матеріалах фондів будівельних організацій Державного архіву Сумської області та інформації обласної газети «Більшовицька зброя» середини 1940-х – початку 1950-х рр.

Ключові слова: повоєнна відбудова, сільська місцевість, виробнича інфраструктура, соціальна інфраструктура, будівництво, Сумщина.

* Король Віталій Миколайович – кандидат історичних наук, докторант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету, старший викладач кафедри історії Сумського державного університету, ORCID: 0000-0001-5805-1415

Загальновідомий факт, що розвиток виробництва неможливий без відповідного рівня інфраструктури. При цьому йдеться не лише про виробничу інфраструктуру, а й про соціальну – об'єкти житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, громадського харчування, освіти тощо.

Внаслідок подій Другої світової війни інфраструктурна мережа в Україні була значною мірою зруйнована і нагально потребувала відбудови одночасно з відновленням виробничих підприємств. Не зважаючи на першочергову увагу радянського режиму до відродження важкої промисловості в містах, сільська місцевість протягом перших повоєнних років теж зазнавала процесу відбудови, зокрема і об'єктів інфраструктури.

Тематика повоєнного відновлення економіки включно з розвитком інфраструктури на селі доволі активно розроблялася радянськими вченими. Зокрема, увагу привертають роботи В. І. Юрчука, І. П. Кожукала та колективу науковців під керівництвом О. В. Краснова [4; 28]. Крім спеціальних розвідок цей напрямом знайшов висвітлення і в узагальнювальних фундаментальних історичних працях, тенденція до створення яких спостерігалася в часи т. зв. «застою». Так, повоєнній відбудові сільської місцевості присвячені 2-й том видання «Розвиток народного господарства Української РСР (1917-1967)», 6-й том праці «История социалистической экономики СССР», 2-й том «Історії селянства Української РСР» [15; 16; 21].

Проте радянська історіографія цього питання є помітно тенденційною в оцінках і висновках. Усі наукові роботи тієї доби обов'язково писалися відповідно до установок комуністичної ідеології та офіційної точки зору влади на минуле. При чому одним з ключових елементів цих досліджень неминуче ставало обґрунтування твердження про керівну і організуючу роль партії у справі відновленні народного господарства.

У незалежній Україні вчені отримали змогу дослідити повоєнну відбудову інфраструктури сільської місцевості неупереджено, вже з об'єктивних позицій. Зокрема, варто згадати праці В. К. Барана і О. Г. Бажана, в яких узагальнено аналізується процес відновлення економіки села у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. [1; 2].

Житлове і громадське будівництво, розвиток економічної та соціальної інфраструктури цього періоду вивчають В. В. Ревенко, І. В. Сушик, Т. В. Терещенко і О. О. Тітіка [20; 24; 25; 26]. Повоєнна відбудова освітніх установ на селі досліджувалася Н. Л. Коваленко (Єфимчук) і В. В. Мічудою [14; 18].

Проте історичні праці вищезгаданих науковців здебільшого фокусуються на певних вузьких галузевих аспектах розвитку інфраструктури

повоєнного села. До того ж більшість робіт зосереджуються на аналізі результатів відбудови, залишаючи поза увагою або лише мимобіжно торкаючись самого процесу відновлення.

Тому мета цієї статті – на прикладі Сумської області проаналізувати характерні риси та особливості процесу відбудови об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури в сільській місцевості під час повоєнного відновлення економіки 1945–1950 рр.

Відразу зазначимо, що відновлення зруйнованих споруд відбувалася господарським або підрядним способом. В першому випадку роботи велися підприємствами чи установами, що зазнавали відбудови, самотужки, використовуючи власні ресурси і кадри. У другому – спеціалізованими будівельними організаціями. Існувала ще один типово радянський вид організації робіт – «народне будівництво». По суті, це той самий господарський спосіб, але з широким використанням умовно-добровільної безкоштовної праці місцевого населення: від колгоспників із сусідніх сіл і службовців до неповнолітніх школярів та літніх людей. Спосіб застосовувався установами, що за штатом не мали достатню кількість кадрів будівельних професій. Наприклад, протягом перших післявоєнних років саме таким чином на Сумщині відбувалося відновлення та ремонт об'єктів соціальної інфраструктури (зокрема, навчальних закладів) [3, с. 4; 17, с. 4; 19, с. 3].

Спеціалізовано відбудовою інфраструктури в Сумській області займалися відразу кілька великих будівельних організацій.

Перш за все, увагу привертає діяльність республіканського тресту «Укрсільпромбуд» (рос. «Укрсельпромстрой»). До вересня 1947 р. цей трест мав на Сумщині лише одну керовану з Харкова будівельну ділянку, на якій працювали всього 5 робітників. Цілком зрозуміло, що обсяг робіт, виконуваний організацією в області, був вкрай мізерним [13, арк. 2].

Загалом трест «Укрсільпромбуд» передусім спеціалізувався на відбудові машинно-тракторних станцій (МТС), машинно-тракторних майстерень, міжрайонних майстерень капітального ремонту та ремонтно-механічних заводів. Ці ті об'єкти, які не лише мали забезпечувати механізацію сільського господарства, але і займалися обслуговуванням та ремонтом техніки різної складності. Такі державні підприємства, приблизно рівномірно розміщені по всій території країни, були своєрідними осередками індустріалізації сільськогосподарського виробництва.

Зазначимо, що ще на початку 1945 р. Сумський обласний комітет КП(б)У в своїй постанові доповідав про відновлення усіх 57 МТС, що існували в області до війни. Проте незважаючи на такий «казенний оптимізм», зі змісту документів того часу постає зовсім не райдушна

картина. Навіть за наявності певної кількості машин МТС зазвичай не мали ремонтної бази, майстерень, гаражів, складів та інших приміщень, що були розграбовані, підірвані чи спалені під час війни [23, с. 379-380]. Без цих споруд машинно-тракторні станції являли собою лише нагромадження техніки та механізмів різного рівня справності та придатності, що зберігалася і ремонтувалася під відкритим небом.

Протягом кінця 1943 – другої половини 1947 рр. відбудова МТС здійснювалася силами практично самих працівників станцій та сусідніх колгоспів [22, с. 314, 319]. У результаті нестача кваліфікованих будівельників не дозволяла провести капітальні будівельні роботи навіть за умови виділення державою необхідних коштів та будматеріалів, а вони до того ж здебільшого надходили не повністю і не вчасно.

Нарешті у вересні 1947 р. це завдання було централізовано покладено на Сумську обласну будівельно-монтажну контору (БМК), створену наказом Міністерства сільського господарства УРСР у складі тресту «Укрсільпромбуд». Ця БМК діяла на правах госпрозрахункової організації, маючи власний статутний і амортизаційний фонди, оборотні кошти і банківський кредит [12, арк. 1-2].

Початок діяльності обласної БМК «Укрсільпромбуду» був доволі невдалий. У 1947 р. підприємство зосередило всю свою діяльність тільки в Сумах, розбудовуючи місцевий ремонтно-механічний завод. І лише в 1948 р. було розпочато реалізацію запланованих робіт по області. Однак вони здійснювалися вкрай повільно, відставання від графіків було катастрофічним. За даними керівника тресту «Сільпромбуд» Сумська обласна БМК у першому півріччі 1948 р. виконувала план будівництва МТС лише на 16,6 % [11, арк. 38].

Проте надалі поступово темп виконання робіт нарощувався. З одного боку, цьому сприяли звільнення начальника БМК, підозрюваного в корупційних діях, і призначення на цю посаду більш сумлінного та відповідального керівника. З іншого – налагодженню ефективнішої діяльності сприяло оформлення оптимальної структури підприємства, в складі якого крім підрозділів у Сумах з'явилися ще 5 будівельних ділянок по області (зокрема, в Білопільському, Буринському, Недригайлівському, Штепівському і Ямпільському районах). Річні показники виконання плану зросли і вийшли на рівень близько 65 %, що вже видавалося успіхом [13, арк. 10].

Серед об'єктів, розбудованих БМК наприкінці 1940-х рр. в Сумській області, були Буринська, Білопільська, Івотська, Недригайлівська, Штепівська машинно-тракторні станції. При чому часто йшлося не лише про

створення приміщень господарського призначення (майстерні, гаражі, нафтобази), а й побудову житла для працівників.

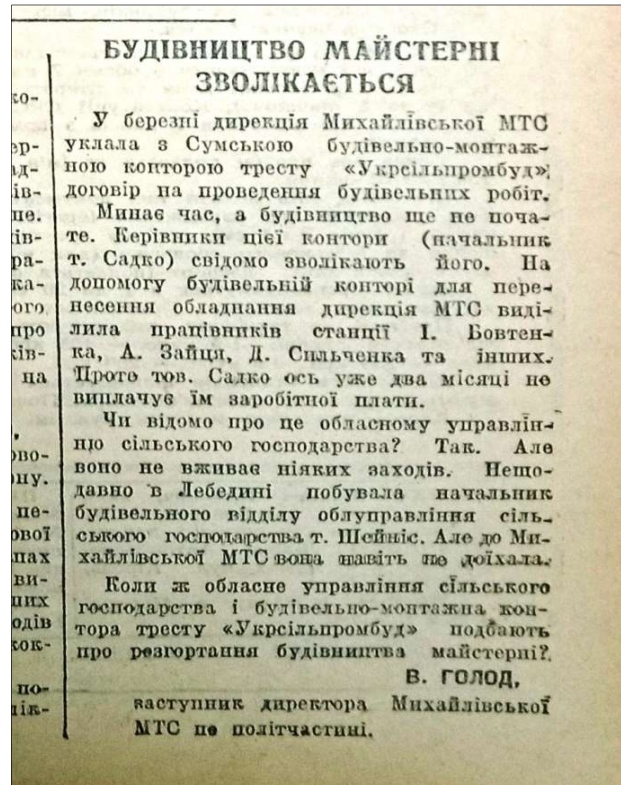

Фото 1. Фрагмент газети «Більшовицька зброя» за 23 червня 1950 р. з повідомленням про незадовільну роботу Сумської БМК тресту «Укрсільпромбуд»

Крім безпосередньо будівельних робіт будівельно-монтажна контора надавала послуги з розробки проектів та необхідної документації, за якою потім господарським чи підрядним способом зводилися об'єкти різного призначення. Для цього в складі БМК крім будівельних ділянок у якості окремого підрозділу діяло проектне бюро. Воно виконувало проекти не лише для розбудови МТС, але й для більшості пунктів Всесоюзної контори «Заготзерно» в області (в селах Буринь, Кириківка, Краснопілля, Дубов'язівка та ін.), транспортних підприємств (Недригайлівської та Сумської авторот), а також переробних підприємств (Буринського, Попівського, Іволжанського, Наумівського спиртзаводів та Сумсько-Степанівського цукрокомбінату) тощо. Серед згаданих проектних робіт найдорожчими вони виходили для спиртових заводів і сягали до понад 11 тис. крб. (у цінах після грошової реформи 1947 р.). Водночас вартість розробки інженерно-будівельної документації для об'єктів інфраструктури, як правило, не перевищувала 2 тис. крб. [13, арк. 22].

Ще однією будівельною організацією, що вела відбудову інфраструктури в регіоні, був Сумський обласний трест сільського будівництва (його поширена скорочена назва «Облсільбудтрест»).

Цей трест було створено 1 березня 1946 р. спільним рішенням обкому КП(б)У та виконкому Сумської обласної ради трудящих, якому підприємство і підпорядковувалося через управління у справах сільського та колгоспного будівництва [7, арк. 5]. Про ще давніші наміри створити зазначену будівельне організацію на Сумщині говорить той факт, що статут її був розроблений на рік раніше, у лютому 1945 р. [6, арк. 1-2]. Проте тоді в області просто не було ресурсів для реалізації планів масштабної діяльності.

Облсільбудтрест повинен був мати 5 міжрайонних будівельних ділянок: Конотопську, Роменську, Сумську, Тростянецьку і Шосткинську. Однак Роменська ділянка не була створена, а Тростянецька проіснувала всього 3 місяці й через неефективну роботу була ліквідована як недоцільна [7, арк. 5]. Відтак будівельні роботи тресту виконувалися лише трьома ділянками: Сумською – у південній частині області, Конотопською – у центральній і Шосткинською – у північній.

Передбачалося, що основним завданням зазначеного тресту буде відбудова соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Головним чином, у списках запланованих об'єктів містилися кілька десятків шкіл та лікарень по всій Сумській області.

Проте розпочав свою роботу Облсільбудтрест доволі специфічно. Так, за 1946 р. Сумська і Конотопська міжрайонні ділянки виконали лише по 5 % робіт, визначених річним планом. Шосткинська ж ділянка взагалі не приступила до робіт по жодному із запланованих об'єктів [7, арк. 5зв-6].

І водночас це не означає, що трест зовсім залишався бездіяльним. Насправді, ним було здійснене капітальне будівництво і ремонт цілої низки громадських і господарських споруд. Але абсолютна більшість їх не була передбачена затвердженими планами і титульними списками.

Наприклад, за планом 1946 р. Сумська міжрайонна будділянка розпочала відбудову лише двох шкіл (у селах Липова Долина і Велика Чернеччина) і однієї лікарні (у с. Краснопіллі). Та й ці об'єкти буде завершено тільки наступного 1947 р.

Водночас паралельно робітниками ділянки позапланово будувалися житлові будинки у центрі Сум, гідроелектростанція в с. Синівці, а лише в с. Глинську повним ходом споруджувалися школа, пекарня, будівля військкомату, база райспоживспілки, а також велися відновлювально-ремонтні роботи в місцевих лікарні, дитбудинку, дитячому садочку, кінотеатрі, поштовому відділенні, приміщеннях райпарткому та райфінвідділу [7, арк. 95-96].

Аналогічно Конотопська міжрайонна ділянка, розпочавши відбудову лише одного із запланованих об'єктів (школи у с. Бочечки Конотопського району), всі сили кинула на виконання сторонніх замовлень у м. Конотопі, селах Конотопського району, с. Бурині та м. Путивлі, серед яких були не лише будівлі освітніх закладів, а й магазини сільпо, тваринницька ферма, овоче- і холодильне сховища [7, арк. 10].

Загалом трест за 1946 р. виконав робіт на 386,4 тис. крб, з яких по запланованим об'єктам – лише на 51,2 тис. крб, тобто на шестеро меншу суму, ніж по позаплановим [7, арк. 10].

В чому ж полягала причина таких показників, що демонструють порушення черговості та нерівномірність процесу відбудови? У своїх звітах управляючий трестом Селенінов і начальники міжрайонних будівельних ділянок пояснювали це безвідповідальним ставленням багатьох керівників на місцях, які не могли вчасно забезпечити будматеріалами, інструментами і технічною документацією, відмовлялися допомогти транспортом, робочою силою та продуктами харчування.

І навпаки, траплялися ініціативні позапланові замовники, які могли спритно «вибити» наряди і дістати на складах все необхідне, а також організувати всебічну допомогу та вирішення проблем будівельників. Тому певний час виходило так, що трест брався в першу чергу не за об'єкти, визначені планом, а за ті, де отримував сприяння і стимулювання. Крім того, позапланові роботи завжди велися за договорами підряду, що оплачувалися за відчутно вищими тарифами, і це додатково заохочувало працівників тресту.

Втім, такі пояснення і мотиви не задовольняли обласне управління у справах сільського та колгоспного будівництва, яке в лютому 1947 р. визнало діяльність тресту незадовільною. Втім, вину за неналежну організацію господарської та фінансової діяльності було покладено не на вище керівництво тресту, а передовсім на начальників будівельних ділянок. При чому двох з них було показово звільнено [7, арк. 8зв, 12зв]. Безперечно, це стало наукою для усіх відповідальних осіб організації, застерігши їх від необачного ігнорування спущених планів та гонитви за легкими і вигідними підрядами.

Як вже зазначалося, вищезгадані трести, спеціалізовані на відбудові сільської інфраструктури, часто вели будівельні роботи і в містах. Часом це були заплановані об'єкти, у спорудженні яких був зацікавлений Сумський облвиконком чи Міністерство сільського господарства УРСР. Іноді це були підрядні замовлення.

Та водночас ми можемо спостерігати і зворотню ситуацію. Йдеться про діяльність Сумського обласного будівельно-монтажного управління (БМУ)

Міністерства житлово-цивільного будівництва УРСР. Ця організація, в скорочені прозвана «Цивільбуд» (рос. «Гражданстрой»), була спеціалізована на відбудові ЖКГ міст. Проте крім будівельних ділянок у Сумах та кількох містах області згадане управління відкрило ще й будівельно-монтажну контору в с. Зноб-Новгородському, де протягом 1947-1948 рр. нею було споруджено і введено в експлуатацію низку об'єктів села: районну лікарню, готель, двоповерховий 8-квартирний будинок для службовців тощо. Окрема сторінка діяльності цього підрозділу – роботи з проведення централізованого опалення до місцевих установ і громадських приміщень [10, арк. 27, 36].

При чому цілком зрозуміло, що зазначена діяльність містобудівників у с. Зноб-Новгородському за усією логікою розподілу сфер відповідальності мала б здійснюватися їхніми колегами з Облсільбудтресту. До речі, у планах «сільбудтрестівців» на 1947 р. фігурувало створення будівельної ділянки в згаданому населеному пункті [8, арк. 15, 22]. І тим більш дивним видається внесення об'єктів у Зноб-Новгородському до списку планових робіт по лінії Міністерства житлово-цивільного будівництва УРСР. Можливим поясненням в цій ситуації може бути суб'єктивний фактор: халатність, несумлінне і неузгоджене планування або особистий інтерес когось із посадовців.

Загалом мусимо констатувати, що повоєнне відновлення інфраструктури в Сумській області велося з відставаннями від планів і затягувалося на роки. Дійшло до того, що навіть в обласній пресі, яка для влади слугувала інструментом пропагандистського супроводу відбудовчого процесу, почали з'являтися матеріали про катастрофічне невиконання термінів відновлення об'єктів. До прикладу, одна з публікацій розповідала про вкрай мляві роботи на будівництві школи с. Дубов'язівці, роботи над якою затягнулися на понад 4 роки [27, с. 3].

Проте ясна річ, що критиці піддавали лише місцевих керівників і безпосередніх виконавців робіт. Справжні проблеми будівельників і причини відставань від запланованих графіків замовчувалися, хоча звіти і листування посадовців того часу рясніють різноманітними наріканнями, претензіями і виправданнями, що інформують про справжню картину досліджуваних подій.

Перш за все, плани, що «спускалися» згори, дуже часто не враховували особливості місцевої обстановки, реальний стан речей на периферії, потреби виробництва та населення, а також самі можливості будівельних організацій.

До того ж необхідно згадати про недостатнє фінансування відновлюваних робіт. І йдеться не лише про обмежену кількість коштів, відведених на будівництво інфраструктури, але й надання їх із запізненням і

не в повному обсязі. Наприклад, на кінець 1948 р. Сумська обласна БМК тресту «Укрсільпромбуд» отримала лише 801,6 тис. замість запланованих на рік 1 млн 72 тис. крб (підраховано за [13, арк. 11]), а рівень забезпеченості оборотними коштами контори коливався на рівні 15-21 % потреби [13, арк. 17].

Чинником, що катастрофічно гальмував відбудовчий процес, стала проблема з кадрами. І справа була не зовсім у відсутності працівників. Хоча жахливі демографічні втрати у війні і давалися взнаки, але завдяки мобілізації молоді через систему державних трудових резервів (ДТР) відбувався постійний притік робочих рук у будівельну галузь. Проте ці нашвидкуруч підготовлені робітники насправді сильно програвали у кваліфікації попередньому, довоєнному, поколінню своїх колег.

Зокрема, в Сумах для потреб будівельних трестів навчання трудрезервників (приблизно по 200 осіб щороку) здійснювали школа фабрично-заводського навчання № 3 і ремісниче училище № 7. Ці дві установи належали до різних типів закладів ДТР. У школах ФЗН мали прискорено готувати робітників масових професій, і навчання тут тривало всього кілька місяців (як правило, шість). Програма ремісничих училищ розраховувалась на створення висококваліфікованих кадрів, а ґрунтовна підготовка тут тривала 2 роки. Проте в Сумах склалася парадоксальна ситуація, коли обидва заклади випускали робітників однакових спеціальностей і атестували за практично однаковими розрядами.

Нарікання керівників будівельних організацій викликала школа ФЗН № 3, адже її вихованці, потрапивши на виробництво з присвоєними високими тарифікованими розрядами (4-5, дехто і з 6), насправді майже нічого не вміли і годилися працювати хіба що в ролі підсобників, поступово навчаючись своєму фахові у старших робітників з такими самими або навіть ще нижчими розрядами. Про виконання плану в цій ситуації було годі й говорити. Начальник обласного БМУ («Цивільбуду») на прізвище Варганов у пояснювальній записці до звіту за 1947 р. констатував, що 97 % робітників на його об'єктах є вчорашніми трудрезервниками, і з гіркотою зазначав: «Мати контору і 200 чол. підлітків, які тільки що закінчили 6-місячне навчання, - це не значить що існує будівельна організація» [10, арк. 21].

Завищення розрядів молодим робітникам позначалося не лише на швидкості та якості виконання робіт, але й деформувало організацію праці на підприємствах і стосунки в колективах. Директору школи ФЗН № 3 Дрозду виставляли претензії щодо необ'єктивної атестації своїх випускників. Проте в гонитві за показниками і заохоченнями посадовець ігнорував закиди в свій бік. Більше того, маючи зв'язки і сприяння в обласному управлінні ДТР, він позбувся залежності від критиків, домігшись прикріплення свого

навчального закладу до базового підприємства іншої галузі: спочатку до «Текстильбуду» [10, арк. 18], згодом – до «Головхімпрому» [5, арк. 3].

Не краща ситуація склалася й із службовцями та керівними кадрами. Порівняно невисока заробітна плата, а ще відсутність додаткового матеріального заохочення, продуктової допомоги і забезпечення житловою площею призводили до значної плинності не лише кваліфікованих робітників, але й інженерно-технічних та конторських працівників. Так, в обласному «Цивільбуді» за 1946 р. змінилися 8 управляючих і 5 головних бухгалтерів [9, арк. 14].

Частину керівників і посадовців у будівельних організаціях Сумщини було звільнено через їхню непрофесійність. Декого знімали з одночасним висуненням звинувачень у зловживанні службовим становищем, розкраданні та/або розтраті коштів і майна.

Зокрема, у серпні 1948 р. наказом по тресту «Укрсільпромбуд» начальника Сумської обласної БМК Мазурчука звільнено за неефективну роботу і «незаконне використання автотранспорту». Виявлено, що він в умовах дефіциту транспорту і палива направляв вантажівки своєї організації для потреб м'ясокомбінату, райспоживспілки, хлібзаводу, лазне-прального комбінату, продовольчих магазинів тощо. А ще за державні кошти додатково наймав для своїх справ автомашини у субпідрядників. Разом збитків від таких перевезень нараховано на понад 13 тис. крб. Вочевидь посадовець з метою особистого збагачення був задіяний у якійсь незаконній комерційній схемі надання транспортних послуг. Справу відразу було передано до прокуратури [11, арк. 45-46].

Згодом у комірника облконтори було виявлено нестачу інвентарю на 1,1 тис. крб. Крім того, знайдено сумнівну заборгованість, здійснену колишнім начальником постачання БМК на суму 5,2 тис. крб. Згадані справи в листопаді 1948 р. були передані до суду [13, арк. 19].

Викликає певні питання і вищезгадана ситуація з першочерговістю виконання сторонніх позапланових підрядів, адже в умовах діючого принципу єдиноначальства керівники будівельних організацій мали змогу визначати пріоритетність об'єктів і порядок виконання робіт у залежності від персональної стимуляції та заохочення з боку замовників. Тому суб'єктивні чинники з ознаками корупції, що накладали відбиток на процес відбудови інфраструктури, цілком вірогідно мали місце.

На початку відновлення чи не найголовнішим джерелом будівельних матеріалів були руїни споруд, під час розбирання яких відбирали придатні для використання цеглу, дерево (дошки, бруси), покрівлю (жерстину, шифер, черепиця). Проте для повноцінної масштабної відбудови і подальшої

розбудови необхідні були величезні обсяги нових матеріалів. Їх дефіцит неминуче гальмував усі відновлювальні роботи.

У 1948 р. підрозділи «Укрпромсільбуду» отримували лише 58 % від необхідної кількості цегли, 53 % – металовиробів, 51 % – в'язучих матеріалів, 36 % – покрівельних матеріалів і 33 % – лісоматеріалів [13, арк. 5]. Приблизно в той же час рівень забезпеченості «Цивільбуду» цеглою складав 23 %, а в'язучих матеріалів – взагалі 10 % від встановленої потреби [10, арк. 15].

Фото 2. Передовиця газети «Більшовицька зброя» за 4 червня 1949 р. зі статтею, присвяченою проблемі виробництва будматеріалів на Сумщині

В умовах гострої нестачі будматеріалів, було зроблено ставку на виробництво їх для потреб кожної локальної спеціалізованої організації на місцях з наявної сировини. Це розосередження виробництва дозволяло здешевити продукцію за допомогою зменшення логістично-транспортних витрат і за рахунок використання доступних дешевих замінників на місцях (наприклад, відходів виробництва, шлаків).

Сумська БМК тресту «Укрсільпромбуд», маючи потребу в пиломатеріалах, у 1948 р. будує власний лісопилний завод і деревообробний цех [11, арк. 7]. Проте справжнього розмаху в цьому напрямі набув Облсільбудтрест, який наприкінці 1940-х рр. розпочав створення цілої мережі підприємств з виробництва будівельних матеріалів. Зокрема, титульний список капіталовкладень об'єднання містив газифіковані цегельно-черепичні заводи у Сумах та селах Буринь і Зноб-

Новгородське; цегельний завод у Білопіллі, черепичні – у селах Вири (Улянівський р-н) і Макове (Шосткинський р-н), цвяхові – в Конотопі та с. Краснопіллі, шлакобетонний завод в Конотопі, вапняний – у с. Пирогівці (Шосткинський р-н), лісопилки в селах Зноб-Новгородське, Нижня Сироватка (Сумський р-н) і Неплюєве (Ямпольський р-н), столярно-слюсарні майстерні в Білопіллі та с. Зноб-Новгородському [8, арк. 14-15].

Через суттєву нестачу якісних покрівельних матеріалів вирішено ширше використовувати деревину, якої було достатньо на Сумщині. Для цього в селах Буринь та Зноб-Новгородське робиться спроба налагодження виробництва «фінської стружки» – широкого гонту, покрівлі з тонких дерев'яних дощечок [8, арк. 15]. Втім, ця продукція могла використовуватися лише тимчасово протягом декількох років, а потім підлягала заміні.

Загалом потреби сільської місцевості Сумщини в основних будматеріалах були задоволені лише на початку 1950-х рр. Цьому також сприяло поширення мережі невеликих колгоспних (міжколгоспних) цегельних і черепичних заводів та лісопилок.

Отже, виробнича та соціальна інфраструктура сільської місцевості Сумщини у повоєнний час відновлювалася як господарським методом власними силами підприємств та установ, так і спеціалізованими будівельними організаціями. Цей процес відбудови позначився відставанням темпів, невиконанням планів, порушенням черговості та нерівномірністю проведення робіт в районах області. Головною причиною цих явищ стала неефективність системи організації процесу як на рівні держави, так і регіону, проявами якої стали і недостатнє фінансування, і дефіцит кваліфікованих кадрів, і нестача будівельних матеріалів, і логістично-транспортні проблеми в умовах віддаленості будівельних об'єктів від баз і один від одного. Негативний вплив на продуктивність роботи будівельних організацій часом справляв і суб'єктивний фактор – недбалість і корупція з боку керівників.

Для подальших досліджень перспективним вважаємо комплексний аналіз розвитку інфраструктури села у перше повоєнне двадцятиліття і його значення для рур-урбаністичних трансформацій як на рівні окремих населених пунктів та регіонів, так і в межах всієї України.

Література і джерела

1. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.) Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
2. Бажан О. Г. Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. // Наукові записки НаУКМА: Історичні науки. 2005. Т. 41. Історичні науки. С. 20-28.

3. [Без автора]. Школи відремонтовано // Більшовицька зброя. 1944. 30 липня. № 132 (200). С. 4.
4. Борьба партии и рабочего класса за восстановление и развитие народного хозяйства СССР (1943-1950 гг.) / гл. ред. А. В. Краснов. Москва: Мысль, 1978. 324 с.
5. Державний архів Сумської області (далі – Держархів Сумської обл.), ф. Р-3369, оп. 1, спр. 47, 54 арк.
6. Держархів Сумської обл., ф. Р-3788, оп. 1, спр. 1, 5 арк.
7. Держархів Сумської обл., ф. Р-3788, оп. 1, спр. 4, 155 арк.
8. Держархів Сумської обл., ф. Р-3788, оп. 1, спр. 10, 36 арк.
9. Держархів Сумської обл., ф. Р-3789, оп. 1, спр. 3, 17 арк.
10. Держархів Сумської обл., ф. Р-3789, оп. 1, спр. 6, 99 арк.
11. Держархів Сумської обл., ф. Р-3790, оп. 1, спр. 1, 54 арк.
12. Держархів Сумської обл., ф. Р-3790, оп. 1, спр. 4, 6 арк.
13. Держархів Сумської обл., ф. Р-3790, оп. 1, спр. 5, 107 арк.
14. Єфимчук Н. Л. Особливості відбудови та умови діяльності сільських шкіл на Житомирщині в 1943–1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: Серія «Історія». 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 121-124.
15. Історія селянства Української РСР: у 2 т. Т. 2 / відп. ред. І. І. Компанієць. Київ: Наукова думка, 1967. 535 с.
16. История социалистической экономики СССР: в 7 т. Т. 6. Восстановление народного хозяйства СССР. Создание экономики развитого социализма, 1946 – начало 1960-х годов / отв. ред. И. А. Гладков. Москва: Наука, 1980. 589 с.
17. Лимар О. Учні ремонтують свою школу // Більшовицька зброя. 1944. 15 червня. № 100 (168). С. 4.
18. Мічуда В. В. Відбудова мережі культурно-освітніх установ на селі у повоєнні роки (1945-1955) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2004. Вип. 9. С. 354-359.
19. Пастушенко В. Відбудовуємо школи // Більшовицька зброя. 1944. 18 липня. № 123 (191). С. 3.
20. Ревенко В. В. Будівництво і проектування сіл Півдня України у післявоєнний період (1945-1955 рр.) // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. 2010. Т. 140, Вип. 127. С. 144-148.
21. Розвиток народного господарства Української РСР (1917-1967): у 2 т. Т. 2. Завершення будівництва соціалізму і перехід до комунізму (1938-1967 рр.) / відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ: Наукова думка, 1967. 500 с.
22. Сумская область в период Великой Отечественной войны. 1941-1945: сборник документов и материалов / сост. Л. Г. Должинец, Л. А. Заика и др. Киев: Наукова думка, 1988. 440 с.
23. Сумская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1941-1945 гг.): сборник документов и материалов / сост. И. А. Авраменко, В. К. Бойко и др. Харьков: Харьковское книжное изд-во, 1963. 460 с.
24. Сушик І. В. Соціально-економічний розвиток волинського села у перше повоєнне десятиріччя // Український селянин. 2012. № 13. С. 222-224.
25. Терещенко Т. В. Стан житлового будівництва в сільській місцевості у 1945-1950 рр. (на матеріалах центральних областей України) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. Т. 1. С. 277-280.

26. Тітка О. О. Роль місцевої промисловості України в соціально-економічному відродженні села в 1946-1950 рр. // Український селянин. 2015. № 15. С. 92-95.
27. Худенко Б. Зволікають відбудову школи // Більшовицька зброя. 1951. 22 червня. № 122 (2804). С. 3.
28. Юрчук В. И., Кожукало И. П. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946-1950 гг.). Киев: Политиздат Украины, 1986. 365 с.

References

1. Baran V. K. *Ukraina: novitnia istoriia (1945-1991 rr.)* Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2003. 670 s.
2. Bazhan O. H. *Osoblyvosti vidbudovchoho periodu v Ukrainskii RSR u druii polovyni 40-kh – na pochatku 50-kh rokiv XX st.* // Naukovi zapysky NaUKMA: Istorychni nauky. 2005. T. 41. Istorychni nauky. S. 20-28.
3. [Bez avtora]. *Shkolu vidremontovano* // Bilshovytska zbroia. 1944. 30 lypnia. № 132 (200). S. 4.
4. *Bor'ba partii i rabocheho klassa za vosstanovlenie i razvitie narodnogo khozyaystva SSSR (1943-1950 gg.)* / gl. red. A. V. Krasnov. Moskva: Mysl', 1978. 324 s.
5. State Archive of Sumy Region, f. R-3369, op. 1, spr. 47, 54 ark.
6. State Archive of Sumy Region, f. R-3788, op. 1, spr. 1, 5 ark.
7. State Archive of Sumy Region, f. R-3788, op. 1, spr. 4, 155 ark.
8. State Archive of Sumy Region, f. R-3788, op. 1, spr. 10, 36 ark.
9. State Archive of Sumy Region, f. R-3789, op. 1, spr. 3, 17 ark.
10. State Archive of Sumy Region, f. R-3789, op. 1, spr. 6, 99 ark.
11. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 1, 54 ark.
12. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 4, 6 ark.
13. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 5, 107 ark.
14. Yefymchuk N. L. *Osoblyvosti vidbudovy ta umovy diialnosti silskykh shkil na Zhytomyrshchyni v 1943-1950 rr.* // Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka: Seriiia «Istoriia». 2015. Vyp. 1. Ch. 2. S. 121-124.
15. *Istoriia selianstva Ukrainskoi RSR: u 2 t. T. 2 / vidp. red. I. I. Kompaniiets.* Kyiv: Naukova dumka, 1967. 535 s.
16. *Istoriya sotsialisticheskoy ekonomiki SSSR: v 7 t. T. 6. Vosstanovlenie narodnogo khozyaystva SSSR. Sozdanie ekonomiki razvitogo sotsializma, 1946 – nachalo 1960-kh godov / otv. red. I. A. Gladkov.* Moskva: Nauka, 1980. 589 s.
17. Lymar O. *Uchni remontuiut svoiu shkolu* // Bilshovytska zbroia. 1944. 15 chervnia. № 100 (168). S. 4.
18. Michuda V. V. *Vidbudova merezhi kulturno-osvitnikh ustanov na seli u povoienni roky (1945-1955)* // Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka : zb. nauk. st. / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv, 2004. Vyp. 9. S. 354-359.
19. Pastushenko V. *Vidbudovuiemo shkoly* // Bilshovytska zbroia. 1944. 18 lypnia. № 123 (191). S. 3.
20. Revenko V. V. *Budivnytstvo i proektuvannia sil Pivdnia Ukrainy u pisliavoienni period (1945-1955 rr.)* // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Istoriia. 2010. T. 140, Vyp. 127. S. 144-148.

21. Rozvytkok narodnoho hospodarstva Ukrainskoi RSR (1917-1967): u 2 t. T. 2. Zavershennia budivnytstva sotsializmu i perekhid do komunizmu (1938-1967 rr.) / vidp. red. D. F. Virnyk. Kyiv: Naukova dumka, 1967. 500 s.
22. Sumskaya oblast' v period Velikoy Otechestvennoy voyny. 1941-1945: sbornik dokumentov i materialov / sost. L. G. Dolzhinets, L. A. Zaika i dr. Kiev: Naukova dumka, 1988. 440 s.
23. Sumskaya oblast' v period Velikoy Otechestvennoy voyny Sovetskogo Soyuza (1941-1945 gg.): sbornik dokumentov i materialov / sost. I. A. Avramenko, V. K. Boyko i dr. Khar'kov: Khar'kovskoe knizhnoe izd-vo, 1963. 460 s.
24. Sushyk I. V. Sotsialno-ekonomichni rozvytok volynskoho sela u pershe povoiennie desiatyrichchia // Ukrainnyi selianyn. 2012. № 13. S. 222-224.
25. Tereshchenko T. V. Stan zhytlovoho budivnytstva v silskii mistsevoli u 1945-1950 rr. (na materialakh tsentralnykh oblastei Ukrainy) // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 2016. Vyp. 45. T. 1. S. 277-280.
26. Titika O. O. Rol mistsevoi promyslovosti Ukrainy v sotsialno-ekonomichnomu vidrodzhenni sela v 1946-1950 rr. // Ukrainnyi selianyn. 2015. № 15. S. 92-95.
27. Khudenko B. Zvolikaiut vidbudovu shkoly // Bilshovytska zbroia. 1951. 22 chervnia. № 122 (2804). S. 3.
28. Yurchuk V. I., Kozhukalo I. P. Kommunisticheskaya partiya vo glave vsenarodnoy bor'by za vosstanovlenie i razvitie narodnogo khozyaystva Sovetskoy Ukrainy (1946-1950 gg.). Kiev: Politizdat Ukrainy, 1986. 365 s.

VITALIY M. KOROL

(Zaporizhzhia National University, Sumy State University, Ukraine)

POST-WAR RECOVERY OF THE INDUSTRIAL AND SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN SUMY REGION (1945-1950)

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of the process of industrial and social infrastructure facilities reconstruction in rural areas of Sumy Oblast during the post-war economy recovery in 1945-1950.*

Characteristic features and peculiarities of setting up and carrying out construction works in the Sumy region are highlighted. It was found that the industrial and social infrastructure was restored both by the economic method by the own forces of enterprises and institutions, and by specialized construction organizations during the post-war period.

The organizational structure formation and development of the trusts focused on the construction of various profiles objects in the villages of Sumy land were studied. The level of enterprises financing and the state of their provision of construction materials and qualified personnel are characterized. An assessment of the activities of vocational training institutions for young builders in the city of Sumy is given.

It was revealed that the process of the rural infrastructure rebuilding was affected by a lag in pace, non-fulfilment of plans, violation of the order and

unevenness of work in the districts of the region. The main cause of these phenomena was the ineffectiveness of the process organization system at both the state and regional levels, manifested by insufficient funding, shortage of qualified personnel, lack of construction materials, poor logistics and transportation problems. Sometimes the negative impact on the productivity of construction organizations was caused by a subjective factor - negligence and corruption on the part of managers.

The research is based on materials from the construction organizations funds of the State Archive of Sumy Region and information from the regional newspaper "Bilshovytska Zbroia" issued in the middle 1940s – early 1950s.

Key words: *post-war recovery, countryside, production infrastructure, social infrastructure, construction, Sumy land.*

Отримано 15.10.2022 р.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК (UDC) 929:94 (44)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.2>

САРАНОВ С. В.*

**ПРОБЛЕМА РЕЦЕПЦІЇ ІДЕЙ «ГОСУДАРЯ» МАКІАВЕЛЛІ
У «ПОЛІТИЧНОМУ ЗАПОВІТІ» КАРДИНАЛА РІШЕЛЬЄ**

Анотація. У представленій статті розглядається вплив основних ідей глави XVIII «Государя» Макіавеллі на розвиток суспільно-політичної думки Франції раннього Нового часу. Автор пропонує розглядати зазначену проблематику в рамках концепції діалогового характеру італійської та французької політичних традицій, що ним висувається. Це дозволяє побачити провідну роль італійської політичної думки епохи Відродження, її рецепцію у Франції та реакцію на неї в рамках французької суспільно-політичної думки. Найбільш значущої форми з методологічної точки зору ця реакція набуває в «Політичному заповіті» Рішельє. Автор статті, враховуючи висловлені оцінки представників французької та американської історіографії досліджуваного питання, приходять до висновку про суттєвий вплив XVIII глави «Государя» на політичне мислення кардинала Рішельє, вимушеного не лише враховувати думку Макіавеллі, а й полемізувати з нею в «Політичному заповіті».

Ключові слова: Макіавеллі, «Государ», Рішельє, «Політичний заповіт», Італія, Франція, суспільно-політична думка, ранній Новий час, французький абсолютизм.

Актуальність теми дослідження. Методологічні аспекти проблематики. «Государ» Макіавеллі суттєвим чином вплинув на формування суспільно-політичної думки раннього Нового часу. Досить рано потрапивши під цензурні обмеження епохи, що були, ця робота, проте, читалася і обговорювалася. Одним із найцікавіших питань є питання про рецепцію ключових ідей Макіавеллі на рівні їхнього теоретичного осмислення. Йдеться про форми методи адаптації ідей макіавеллізму в рамках існуючої суспільно-політичної практики, перш за все, раннього Нового часу. Очевидно, знайомство з окремими аспектами зазначеної проблематики

* Саранов Сергій Вікторович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Івано-Франківськ, Україна), ORCID: 0000-0002-7574-0260.

дозволить краще зрозуміти процес формування сучасної політичної традиції, її історичні витoki.

У рамках запропонованої нами концепції діалогового характеру взаємодії італійської та французької політичної традиції раннього Нового часу ми пропонуємо висвітлити проблему рецепції ідей Макіавеллі у рамках «Політичного заповіту» Рішельє. Кардинал, як відомо, повною мірою, за образним висловом Генрі Кісінджера, може вважатися «прообразом» державних діячів сучасного зразка. Понад те, політичні методи Рішельє, реалізація їм своєї політичної програми знайшли втілення у оформленні Вестфальської системи міжнародних відносин. Серед іншого, особливий інтерес становить рецепція ідей глави XVIII «Государя» Макіавеллі в рамках «Політичного заповіту» Рішельє, що стояв біля витоків сучасної моделі політичних форм і методів.

Саме інтелектуальна реакція кардинала Рішельє на главу XVIII «Государя» на рівні її критичного осмислення показує рамки впливу ідей флорентійського мислителя на політичне мислення головного міністра Людовіка XIII.

«Мистецтво наслідувати звірам» в главі XVIII «Государя» Макіавеллі та його вплив на розвиток суспільно-політичної думки Франції раннього Нового часу. Глава XVIII «Государя» присвячена проблематиці «тримання слова» правителем. «Закон і сила» називаються двома основними способами боротьби з ворогом, і звертається увага на доцільність наявності у государя рис поведінки й «людини, і звіра» [4, с. 351]. Наводиться як обґрунтування цього приклади із античності, коли «героїв» віддавали «на виховання» кентавру Хірону. Здатність до перетворення, тобто зображати щось, навіть не володіючи цим, називається досить важливою при аналізі характеристик поведінки Олександра VI. Оскільки «заради збереження держави» іноді потрібно «йти проти свого слова, проти милосердя, доброти та благочестя» [4, с. 352]. Професор Жан-Ів Борьо вказує, що макіавеллівське розуміння чесноти відрізняється від чесноти Цицерона і Сенеки. Так, чеснота для Макіавеллі є «сплавом гідності та особистої енергії» історичних персонажів, що залишили помітний слід у минулому. Борьо вбачає риси полеміки Макіавеллі з Цицероном при наголошенні на необхідності наявності у правителя рис людини і звіра. У першій книзі трактату «Про обов'язки» Цицерон негативно оцінив силу та обман правителя, риси, властиві тваринам. Виходить, що Макіавеллі певною мірою полемізує з Цицероном, пояснюючи доцільність наявності даних властивостей [3, с. 204].

Цінними при аналізі глави XVIII є також зауваження професора Борьо про те, що «Государ» не був написаний як посібник на всі випадки політичного життя, а відображав поточні політичні проблеми, прагнення

Макіавеллі допомогти у їх вирішенні. Проте сприйняття «Государя» наступними поколіннями не завжди враховувало цього аспекту.

Одним із найцікавіших і показових було сприйняття «Государя» у Франції раннього Нового часу. Це питання заслуговує на окремий розгляд оскільки його складові містять суттєвий методологічний зміст та мають велике історичне значення. Наприклад, італійський політичний досвід епохи Ренесансу справив, як відомо глибокий і різнобічний вплив на англо-саксонську політичну думку. За цілою низкою причин і обставин вже у ХХ столітті, наприклад, теорія міжнародних відносин як така отримав розвиток, насамперед, у рамках англо-саксонської політичної думки. Менш вивченим явищем у сучасній українській історіографії досліджуваного питання є факт безперечного впливу італійської політичної думки ренесансного періоду також на французьку політичну думку.

У рамках нашої *концепції діалогового характеру італійської та французької політичної думки раннього Нового часу* італійська політична думка виявляється домінантною, міцніше, ніж французька політична думка, пов'язана з античною політичною традицією. Французька ж політична думка виступає вторинною стосовно італійської політичної думки епохи Ренесансу, але набуває, однак, самостійних рис розвитку. Ці самостійні риси втілюються у французькій політичній думці у рамках «Політичного заповіту» та роботах теоретиків французького абсолютизму.

У цьому контексті важливим є узагальнююче зауваження відомого французького історика Юбера Метив'є. Так, французька королівська влада «при Франциску I значно зміцніла, отримавши сильну як матеріальну, так і теоретичну базу за рахунок більш-менш визнаних запозичень із кодексу Юстиніана та «Государя» Макіавеллі, які офіційно, втім, не схвалюються у Франції» [5, с. 11].

Отже, «Государ» Макіавеллі не зустрів схвалення з боку французького королівського уряду аналізованого періоду. Принаймні йдеться про стан речей, характерний для XVI століття. Крім реакції на урядовому рівні можна говорити про критичну оцінку в рамках французької суспільно-політичної думки XVI століття «тиранії» як явища та політичної реальності в цілому (робота Е. де Ла Босе «Міркування про добровільне рабство»). Аргументацію де Ла Босе також можна вважати своєрідною реакцією на ідеї Макіавеллі.

Звичайно, проникнення Франції на Апеннінський півострів у період Італійських воєн зумовило пробудження інтересу у Франції до різних аспектів італійського історичного розвитку. Мова, природно, передусім, йшла про зацікавленість до італійського мистецтва, але загальні показники політичного розвитку італійських держав також пробуджували живий інтерес.

У XVII столітті інтелектуальний та політичний клімат у Франції набув додаткових відтінків у процесі історичного розвитку французького абсолютизму. На окремий розгляд заслуговує оцінка «Государя» кардиналом Рішельє, який, як відомо, віддав розпорядження видати цю роботу за власний кошт. У концептуальному плані, на наш погляд, саме порівняльний аналіз змісту «Государя» і «Політичного заповіту» дає підстави висування нашої концепції діалогового характеру розвитку італійської і французької політичної традиції аналізованого періоду.

Заслуговує на увагу в цьому плані оцінка американського історика Ореста Ранума (*Orest Ranum*), одного з авторів фундаментального «Словника Рішельє» 2015 року видання. Важлива відмінність між «Государем» і «Політичним заповітом», констатує професор Ранум, полягає у прагненні Макіавеллі «знайти всі засоби підняти могутність принца, тоді як Рішельє описує те, що необхідно реформувати та шукає принципи належного управління, наполягаючи на ролі радників короля. Малює себе ім'ям короля персонажем головного міністра, котрий займається всім. Щоб досягти успіху Кардинал споруджує щось подібне до тріумвірату, де Бог, король і він сам співпрацюють» (*«le Cardinal impose une sorte de triumvirat où Dieu, le roi et lui-même coopèrent»*) [2, с. 239]. У той час як Макіавеллі досить мало уваги приділяє радникам правителя, акцентуючи увагу на своїй поведінці та політичних рішеннях правителя. Для Рішельє в «Політичному заповіті» доля королівства перебуває в «руках Божих» і він висловлює незгоду з ключовою ідеєю глави XVIII «Государя», наполягаючи на необхідності короля дотримуватися даного їм слова. Кардинал відштовхується при цьому від свого політичного досвіду. І все-таки інтелектуальний вплив глави XVIII «Государя» на політичне мислення кардинала очевидний.

Загальновідомо, що «Государ» є однією із знакових робіт, з змісту яких, визначаються інтелектуальні витоки реалістичної політичної думки. Однак «Політичний заповіт» можна розглядати, на наш погляд, як один із визначних результатів інтелектуальної рецепції італійської політичної думки ренесансного періоду у французькому суспільно-політичному просторі раннього Нового часу. Втім, ця рецепція здійснювалася на початковій стадії спочатку шляхом рецепції самого «Государя» Макіавеллі.

Таким чином, виконаний фрагментарний огляд окремих аспектів аналізованої проблематики дає підстави дійти наступних висновків.

1. Запропонована нами концепція діалогового характеру італійської та французької політичної традицій раннього Нового часу є ефективним методологічним ключем, що дозволяє побачити характерні риси та особливості рецепції італійської політичної традиції у рамках суспільно-політичної думки Франції зазначеного періоду;

2. Зміст глави XVIII «Государя» представляє одну з найбільш конкретних складових політичної теорії Макиавеллі. На відміну, наприклад, від глави IX «Государя» («Про громадянський принципат»), написаної у більш розмитій формі, вона відрізняється послідовністю та ясністю викладу, практично не допускаючи подвійних трактувань;

3. Можна говорити про суттєвий вплив глави XVIII «Государя» на політичне мислення Рішельє. Кардинал змушений враховувати наявність погляду Макиавеллі та навіть полемізувати з ним у «Політичному заповіті»;

4. У світлі висловлених нами міркувань та зауважень в межах української історіографії досліджуваного питання постають методологічні підстави для подальшого розгляду проблеми рецепції ідей «Государя» у Франції раннього Нового часу.

Література і джерела

1. Avezou L. Autour du "Testament Politique" de Richelieu: À la recherche de l'auteur perdu (1688-1778) / Bibliothèque de l'École des chartes. Vol. 162, № 2 (juillet-décembre 2004). pp. 421-453

2. Dictionnaire Richelieu / Sous la direction de Françoise Hildesheimer et Dénes Harai. Paris: Honore Champion, 2015. 400 p.

3. Борьо Ж.-И. Макиавелли / пер. с фр. Г. Шумиловой, И. Шумиловой, М. Троицкой. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2016. 320 с.

4. Макиавелли Н. Государь. / Никколо Макиавелли. Избранные сочинения: переводы с итальянского. Москва: «Художественная литература», 1982. С. 301-378.

5. Метивье Ю. Франция в XVI-XVIII вв. От Франциска I до Людовика XV / перевод с франц. А. В. Голубкова, С. В. Панова. Москва: АСТ Астрель, 2005. 191 с.

6. Арман-Жан дю Плесси, кардинал-герцог де Ришелье. Политическое завещание, Или принципы управления государством / перев. с фр. Л. А. Сифуровой; предисл., общ. ред. Л. Л. Головина. Москва: Ладомир, 2008. 496 с.

References

1. Avezou L. Autour du "Testament Politique" de Richelieu: À la recherche de l'auteur perdu (1688-1778) / Bibliothèque de l'École des chartes. Vol. 162, № 2 (juillet-décembre 2004). pp. 421-453

2. Dictionnaire Richelieu / Sous la direction de Françoise Hildesheimer et Dénes Harai. Paris: Honore Champion, 2015. 400 p.

3. Bor'o Zh.-I. Makiavelli / per. s fr. G. Shumilovoy, I. Shumilovoy, M. Troitskoy. Moskva: KoLibri, Azbuka-Attikus, 2016. 320 s.

4. Makiavelli N. Gosudar'. / Nikkolo Makiavelli. Izbrannye sochineniya: perevody s ital'yanskogo. Moskva: «Khudozhestvennaya literatura», 1982. S. 301-378.

5. Metiv'e Yu. Frantsiya v XVI-XVIII vv. Ot Frantsiska I do Lyudovika XV / perevod s frants. A. V. Golubkova, S. V. Panova. Moskva: AST Astrel', 2005. 191 s.

6. Arman-Zhan dyu Plessi, kardinal-gertsog de Rishel'e. Politicheskoe zaveshchanie, Ili printsipy upravleniya gosudarstvom / perev. s fr. L. A. Sifurovoy; predisl., obshch. red. L. L. Golovina. Moskva: Ladoimir, 2008. 496 s.

SERHIY V. SARANOV
(Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko, Ukraine)

THE PROBLEM OF RECEPTION
OF THE MACHIAVELLI'S «THE PRINCE» IDEAS
IN CARDINAL RICHELIEU'S «POLITICAL TESTAMENT»

***Abstract.** The presented article examine the impact of the main ideas of Chapter XVIII of Machiavelli's "The Prince" on the development of socio-political thought in France in the early modern period. The author proposes to consider the indicated problems within the framework of the concept of the dialogue nature of the Italian and French tiled traditions put forward by him. This allows us to see the leading role of the Italian political thought of the Renaissance, its reception in France and the reaction to it within the framework of French social and political thought. From a methodological point of view, this reaction takes on the most significant form in Richelieu's Political Testament. The author of the article, taking into account the assessments made by representatives of the French and American historiography of the issue under study, comes to the conclusion that the eighteenth chapter of The Sovereign had a significant impact on the political thinking of Cardinal Richelieu, who was forced not only to take into account the point of view of Machiavelli, but also to argue with it in the "Political Testament".*

***Key words:** Machiavelli, The Prince, Richelieu, Political Testament, Italy, France, social and political thought, early modern times, French absolutism.*

Отримано 30.12.2022 р.

УДК (UDC) 94 (430) «1939/1945»

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.3>

ГОНЧАРЕНКО А. В., ЛЕБІДЬ А. Є., МУРАШКО К. О.*

СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ ТА ПРОДОВОЛЬЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ НІМЕЧЧИНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1939–1945 рр.

Анотація. У статті досліджено проблему соціальної стійкості та продовольчого забезпечення населення Німеччини в період Другої світової війни 1939–1945 рр.

З'ясовано, що централізована система продовольчого забезпечення, запроваджена в Німеччині під час Другої світової війни, відіграла важливу роль у постачанні населення мінімальним набором провізії. Висвітлено політику нацистського режиму щодо своїх громадян з метою економії продовольства. Встановлено, що успішне вирішення проблеми продовольчої безпеки населення було для Третього Рейху одним з першочергових завдань, від якого залежала перемога над противником, нормальне функціонування держави і провідних галузей народного господарства. Охарактеризовано, як в умовах існуючих обмежень тоталітарно-авторитарної Німеччини рішення приймалися на користь одних і за рахунок інших.

Ключові слова: Німеччина, Третій Рейх, Друга світова війна 1939–1945 рр., соціальна стійкість, продовольче забезпечення.

На початку XXI ст. Друга світова війна 1939–1945 рр. залишається однією з найбільш актуальних та дискусійних тем у світовій науковій думці. Зарубіжним та вітчизняним дослідникам ще необхідно провести кропітку роботу щодо об'єктивного вивчення різних її аспектів, у тому числі у соціальній сфері, перш за все, таких як життя простої людини, стратегії її виживання у складних військових реаліях.

У період Другої світової війни у більшості європейських країн активно застосовувався принцип нормованого постачання продовольчих товарів, брак яких через переведення всіх потужностей економіки, в тому числі в аграрному

* Гончаренко Анатолій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет. ORCID: 0000-0003-4281-8735.

Лебідь Андрій Євгенович – доктор філософських наук, професор, Сумський державний університет. ORCID: 0000-0001-9100-0273.

Мурашко Катерина Олександрівна – студентка Сумського державного університету.

секторі, на потреби армії особливо гостро став відчуватися з посиленням бойових дій.

Джерельна база та історіографія порушеної нами проблематики багаточисельна. З поміж великої кількості робіт, перш за все, необхідно виокремити німецьких дослідників Г. Кайдерлінг і П. Штульц [5], Б.-Дж. Вендт [22], А. Туз [21].

Питання продовольчого забезпечення населення Німеччини під час Другої світової війни вивчали радянські історики В. Висоцький [2], В. Фомін [12].

У сучасній російській історіографії різні аспекти внутрішньополітичного курсу Третього Рейху досліджували Є. Осокіна [8], Н. Платошкін [9], В. Беспалов [1], К. Залескій [3], І. Емірханов [18].

В українській історичній науці практично відсутні праці, присвячені вивченню проблеми продовольчої безпеки населення Німеччини в період Другої світової війни 1939–1945 рр.

Аналіз історіографії проблеми дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі присутній фактичний матеріал з поставлених у роботі проблем, окреслені основні напрямки внутрішньополітичного курсу нацистського режиму під час Другої світової війни, а також з окремих питань продовольчого забезпечення країни. Проте дослідники не приділяють достатньої уваги формуванню системи продовольчого забезпечення населення Німеччини в контексті соціальної стійкості і вивчають її побіжно як одну з проміжних проблем внутрішньої політики Третього Рейху.

Саме тому в дослідженні, яке спирається на офіційні публікації документів та на роботи учених різних країн, зроблено спробу проаналізувати заходи, здійснені керівництвом Німеччини щодо забезпечення продуктами харчування власного населення та його окремих соціальних категорій у контексті державної політики в період Другої світової війни 1939–1945 рр. Крім того, розглянуто німецьку тоталітарно-авторитарну модель соціальної стійкості в контексті кризових явищ воєнного часу.

В мирний час Німеччина імпортувала найважливіші види продовольства, особливу потребу в якому вона відчувала під час двох світових воєн. Враховуючи негативний досвід Першої світової війни 1914–1918 рр. нацистське керівництво з метою формування необхідних продовольчих запасів здійснило низку заходів – це, перш за все, імпорт зерна [20, с. 918] і перебудова структури споживання з метою економії та спонукання населення до вживання продуктів, які виробляються переважно в самій Німеччині.

Ще у серпні 1936 р. на секретній нараді глава нацистської Німеччини Адольф Гітлер поставив завдання мобілізувати всі ресурси країни для майбутньої війни. Зокрема, було заборонено використовувати картоплю для виготовлення спирту, усі вільні сільськогосподарські площі були задіяні для вирощування продуктів харчування [21, с. 189]. Крім того, в 1937–1938 рр. у Німеччині було введено заборону на відгодовування худоби хлібними злаками [12, с. 64-65].

Внаслідок цього споживання картоплі та м'яса (в основному свинини) в 1939 р. на душу населення склало відповідно 188,7 кг та 48,5 кг замість 172 кг та 44,9 кг у 1929 р. Натомість споживання натуральної кави, знизилося з 2,2 кг до 1,5 кг, як, втім, і споживання жирів: з 18,8 кг до 18 кг [9, с. 54].

Координацію роботи у цій сфері в нацистській Німеччині було покладено на центральний «Продовольчий комітет» («*Reichsnährstand*»), який перебував у підпорядкуванні міністерства продовольства, і підкомітети у землях і провінціях, які займалися створенням сировинних запасів і розподілом провізії. Ще напередодні Другої світової війни у країні були створені об'єднання з основних продуктів харчування (риба, яйця, пиво, овочі, картопля, молоко, м'ясо, цукор), які займалися розробкою планів щодо регламентування видачі та отримання продовольства [12, с. 64].

Крім закликів до економії уряд Третього Рейху намагався впливати на структуру споживання через цінову політику та карткову систему. Надлишок картоплі і житнього хлібу (пшениці в Німеччині завжди не вистачало) в 1939 р. був вкрай дешевим; у той час як дефіцитні продукти надто дорогі [9, с. 54].

27 серпня 1939 р. було запроваджено картки на деякі види продовольства (робітникам – 685 г хліба на добу, м'яса – 170 г, жирів – 110 г). При цьому загальна калорійність пайка робітника становила 4652 ккал, «обивателя» – 2570 ккал. 25 вересня 1939 р. за картками почали розподілятися практично всі основні продукти харчування – хліб, м'ясо, молоко, жири, цукор, мармелад [9, с. 54].

Кожному громадянину Німеччини відпускалася певна щотижнева норма «карткових» продуктів. Проте за своєю якістю вони вже не відповідали довоєнному часу. У борошно підмішувалися відходи, молоко розбавлялося водою, а замість олії та вершкового маргарину ввели так званий єдиний маргарин з незначною кількістю тваринних жирів. Німецьке населення закликали готувати прості страви – варити картоплю лише «в мундирі», щоб не чистити її (були опубліковані спеціальні збірки «народних військових рецептів») і не викидати залишки та відходи їжі. Нацистська пропаганда успішно доводила, що обмеження в тилу необхідні для того, щоб

солдати на фронті щодня їли добротний хліб (з вмістом жита не менше 82%) та свіже м'ясо, а також у достатній кількості овочі та ковбасні консерви.

Американський журналіст Вільям Ширер, який у 30-х рр. ХХ ст. працював у Німеччині, відзначав у своєму щоденнику: «Після початку Другої світової восени 1939 р. Німеччина втратила доступ до більшості сировинних товарів – від продовольства до руди та бавовни. Особливо важким було становище з м'ясом. На продовольчі картки у Третьюму Рейху видавали мінімум м'яса, жирів та цукру, вся країна трималася на хлібі, капусті та картоплі» [14, с. 188].

Успішний «бліцкриг» на Західному фронті у 1940 р. (окупація Данії, Норвегії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу та Франції) призвів до істотного покращення продовольчого постачання населення Німеччини насамперед за рахунок ввезення з Данії, Франції та Нідерландів м'ясних і молочних продуктів. Не дивлячись на це, нацистське керівництво, звичайно, розуміло, що в питанні забезпечення країни та збройних сил продовольством воно балансує на вістрі ножа і будь-які непередбачені обставини, насамперед затягування бойових дій, можуть призвести до збоїв у постачанні на фронті, а в тилу просто до голоду.

Влада жорстко боролася з будь-якими спробами забороненої торгівлі за вільними цінами (у газетах постійно публікувалися звіти про судові процеси над «акулами чорного ринку», «плутократами» та «шкідниками»), з одного боку, а з іншого – особливу увагу приділяли впровадженню нових технологій щодо виробництва штучних вітамінів, збереженню продуктів шляхом нових форм консервування, заморозки та висушування, розвитку присадибних господарств, запровадження «нем'ясних» днів, посилення режиму економії.

Урожай зернових у Німеччині в 1941 р. був дуже поганим – 23,6 млн т, запаси зерна скоротилися до 1,8 млн т [20, с. 919], причому ці дані належать до так званої «Великої Німеччини» – тобто з урахуванням приєднаних до Рейху територій Польщі, Югославії, Франції та Люксембургу, що робило неминучим зниження норм видачі основних продуктів за картками фактично рівня напівголодного існування. Є дані, що саме цей факт і призвів до початку війни з СРСР на момент сезону жнив. Розраховуючи на швидке захоплення, перш за все, України, нацистська Німеччина сподівалася в зародку ліквідувати голод, який насувався на країну. Проте опір радянських військ саме на південній ділянці радянсько-німецького фронту та евакуація на схід майже всіх запасів продовольства та живої худоби на той час перекреслили ці плани.

Внаслідок браку зернових довелося забити багато худоби, на чверть зменшилося поголів'я свиней, починаючи з червня 1941 р. було скорочено

норму м'яса за картками. Крім того, було введено два «нем'ясні дні» на тиждень, почалися перебої з картоплею, замість звичайного пива вироблялося так зване легке пиво зі зниженим вмістом ячменю; не вистачало вина, що стало наслідком поганого врожаю винограду і переорієнтації частини сільськогосподарських площ під зернові. Відсутність вина і пива – двох «статусних» продуктів мирного часу – стало для багатьох німців очевидним показником рівня життя, що знижувався, вселяла невпевненість у результатах війни і зводила нанівець всю радість від повідомлень про перемоги на східному фронті [9, с. 56].

Становище Німеччини помітно загострилося після початку військових дій із СРСР. В перший місяць німецько-радянської війни 1941–1945 рр. середні норми харчування у Третьюму Рейху становили: хліб – 900 грамів, крупа – 600, м'ясо – 2800, жири – 1360, цукор – 1120, мармелад – 700, водночас постачання картоплею був обмежено. Денна норма хліба становила 321 г, м'яса – 100 г. Деякі товари (молочна продукція) довгий час підлягали регламентації. З кожним місяцем воєнних дій становище у продовольчому забезпеченні громадян нацистської Німеччини дедалі більше погіршувалося (Таблиця 1).

Таблиця 1. Середні норми видачі продуктів у Німеччині у період Другої світової війни (у грамах) [4, с. 452]

Період видачі	Хліб	Крупа	М'ясо	Жири	Цукор	Мармелад	Примітки
30.06.-27.04. 1941 р.	900	600	1600	1050	900	700	Картопля – без обмежень
31.05.-27.06. 1943 р.	900	600	1000	800	900	700	Картопля – 1200
30.04.-27.05. 1945 р.	580	300	1000	500	375	–	Картопля – 1000

Крім нормованого розподілу в країні продовжував існувати вільний продаж продовольчих товарів. Проте продукти харчування на ринках населених пунктів Німеччини коштували дорого і не завжди були доступні звичайному обивателю. Крім того, воєнні дії, що тривали та подальше погіршення економічного стану в країні знецінили німецьку марку, внаслідок чого на початку 1944 р. у Німеччині стали користуватися переважно натуральним обміном – за 10 сигарет можна було отримати 50 грамів м'яса, гуска йшла вже за три пляшки коньяку [3].

Ситуація загострилася настільки, що міністерство харчування та сільського господарства нацистської Німеччини заперечувало проти планів Германа Герінга (відповідального за військову економіку) щодо примусового направлення до країни мільйонів робітників із окупованих регіонів СРСР,

оскільки не могло гарантувати забезпечення цих людей елементарним набором продуктів. У відповідь на це Герман Герінг зазначив, що східних рабів можна годувати м'ясом кішок та кониною, на що новий міністр харчування Герберт Баке, який у травні 1942 р. змінив на цій посаді Вальтера Дарре, зауважив, що у Рейху кішок недостатньо, а конину вже давно із задоволенням їдять самі німці [20, с. 620].

У грудні 1941 р. встановлюються норми постачання для зайнятих на роботі радянських військовополонених та східних робітників – на тиждень дорослі чоловіки, які працювали цілий світловий день, отримували 16,4 кг брукви або капусти, 2,6 кг «хліба» (який на 60% складався з відходів борошномельного виробництва, 25% очищення цукрових буряків і на 10% соломи), 3 кг картоплі, 250 г конини та м'ясних відходів, 130 г жиру, 150 г «поживної речовини» (дріжджі), 70 г цукру та трохи більше двох літрів знежиреного молока [9, с. 56]. Формально ці норми нібито гарантували 2500 ккал на добу, але, по-перше, вони не дотримувалися, по-друге, відсутність білків і протеїнів негативно позначилася на забезпеченні нормальної життєдіяльності організму. Про якість хліба і говорити нічого – шлунок людини його просто не міг засвоїти. Тому смертність військовополонених від голоду була жахливою.

У березні 1942 р. у Німеччині різко скоротилася норма продуктів за картками, що викликало одностайне невдоволення населення. Звичайний споживач (40% населення країни, за винятком дітей, літніх людей, утриманців, працівників військової промисловості) почав отримувати на тиждень 2 кг хліба, 206 г жирів і 300 г м'яса. Натуральна кава та шоколад повністю зникли з обігу [9, с. 56].

Постачання населення за продуктовими картками в Німеччині було диференційованим і залежало від низки обставин – національності, виконуваних робіт тощо. Так, відповідно до інструкцій 1942 р. була заборонена видача звичайних продовольчих карток євреям, які проживають у Німеччині, а також німцям, які перебували в офіційному шлюбі з ними. Німецьким євреям видавали спеціальні картки з позначкою “*Jude*”, якими вони отримували продукти, крім м'яса, хлібобулочних виробів із пшеничного борошна, молока та яєць [15, с. 242].

Більш високі норми постачання продовольчих товарів у Німеччині були передбачені для робітників, зайнятих важкою фізичною працею, а також працюючих у нічних та подовжених змінах. Додаткові норми продовольства були передбачені також і для робітників, які перевиконували свій план. Всім іншим категоріям дорослого населення Німеччини (приблизно 40% від загальної кількості мешканців країни) виділялися однакові обсяги продовольчих товарів [8, с. 247; 15, с. 242].

Окремо слід згадати сферу громадського харчування, робота якої в Німеччині до кінця війни була повністю паралізована. Це було пов'язано з низкою обставин – призов до армії працівників сфери громадського харчування, гостра нестача продовольства, а також відсутність підтримки цієї галузі з боку офіційної влади [3].

Гестапо (*Geheime Staatspolizei*) відзначало зростання різноманітної критики на адресу влади, особливо серед робітників і домогосподарок, у тому числі саркастичної. Служба безпеки (*Sicherheitsdienst des Reichsführers SS* – СД) фактично щотижня (а іноді й частіше) проводила аналіз настроїв населення та повідомляла про них керівництву країни у спеціальних секретних доповідях, що іменувалися «повідомленнями з Рейху» (*Meldungen aus dem Reich*). Агенти СД слухали, про що говорять німці на вулицях та робочих місцях.

Навесні 1942 р., згідно а даними СД, німців цікавили не перемоги Ервіна Роммеля у Північній Африці і не зведення зі Східного фронту, а вкрай незадовільне постачання. Наприклад, у повідомленні від 30 березня 1942 р. СД зазначало, що на багатьох підприємствах у Дрездені, Франкфурт-на-Майні та інших, майстрам, начальникам цехів та директорам підприємств довелося докласти чимало зусиль, щоб заспокоїти робочих, особливо жінок-матерів [16, с. 3543].

Уперше з початку Другої світової війни нацистському керівництву Німеччини не вдавалося забезпечити безперебійне постачання населення картками навіть за зниженими нормам. У багатьох містах зникли маргарин та мармелад, без яких німці тоді не уявляли свого сніданку. Яйця перетворилися на предмет розкоші. Тільки у столичному районі Берлін-Бранденбург протягом січня 1942 – лютого 1942 рр. недопостачання мармеладу в торгово-розподільчу мережу склало 543 т [16, с. 3544].

Пізніше, у квітні-травні 1942 р., СД зазначало, що близько половини школярів у деяких регіонах країни були змушені вирушати до школи не поснідавши. Напівголодне існування більшості «арійського» населення спричинило вкрай неприємні для нацистського керівництва проблеми расового порядку. Наприклад, італійські робітники у Німеччині харчувалися краще ніж німці, оскільки отримували продуктові посилки з батьківщини. Італійці демонстративно чистили чоботи маргарином на очах німців. СД відзначало, що деякі німецькі жінки готові переспати із «расово неповноцінними» іноземними робітниками за плитку шоколаду [9, с. 57].

Щоб уникнути поширення хвороб, спричинених нестачею вітамінів, офіційна пропаганда закликала німців більше не варити овочі, а обережно тушити. Лікарі по радіо рекламували різні дикорослі рослини як джерело вітамінів (кропиву, жеруху, будяк, кульбабу тощо).

Навесні 1942 р. Гестапо та СД фіксували небувале зростання «чорного ринку» продуктів харчування та спроб городян нелегально придбати продукти у мешканців села. Відзначалося невдоволення робітників і службовців тим, що багато торговців та бізнесменів харчувалися майже розкішно за рахунок або накопичених до війни запасів, або нелегально здобутих на «чорному ринку» продуктів. Такі настрої загрожували підірвати нацистський міф про єдину німецьку «народну спільноту», в якій усі верстви населення однаково несуть тяготи війни. І жодні жорсткі заходи кримінального переслідування (концтабір, а в окремих випадках і смертна кара) не допомагали зробити всіх рівними перед голодом [9, с. 57].

У багатьох ресторанах та їдальнях значно зменшилися порції других страв, що відпускалися за картками. Тепер наїстися можна було лише взявши дві-три порції. З пропагандистською метою на підприємствах громадського харчування в січні 1942 р. за картками запровадили «страву польової кухні» (*Feldk chengericht*), яка мала символізувати єднання тилу з фронтом і, крім того, була досить ситною. Проте фактично ця страва замінила всі інші, і меню ресторанів та їдалень скоротилося до двох-трьох найменувань [9, с. 57].

Нацистська пропаганда всіляко підкреслювала, що скорочено норми постачання і військ на фронті. Але це кидало обивателів у ще більшу зневіру – як можна воювати при такому харчуванні, якщо при ньому і працювати майже неможливо. Дійсно, норми постачання вели до падіння продуктивності праці, особливо в машинобудуванні та вуглевидобутку.

Проблеми у продовольчій сфері Німеччини стали однією з причин ухвалення нацистським режимом у січні 1942 р. рішення про «остаточне врегулювання єврейського питання», що призвело до винищення у найкоротші терміни єврейського населення в окупованих Третім Рейхом територіях. У травні-серпні 1942 р., коли геноцид єврейського населення відбувався повним ходом, у Польщі, рейхсфюрер СС Г. Гімлер вимагав від тамтешньої влади відповідного скорочення споживання продовольства, а Герберт Баке пояснював знищення польських євреїв продовольчими труднощами. Посилилося також пряме пограбування окупованих східних територій, перша за все, України. Нацистський фюрер А. Гітлер висловив обурення тим, що німці голодують, у той час як вермахт окупує Україну, і наказав Ернсту Заукелю, відповідальному за використання іноземної примусової праці в Німеччині, зробити все можливе для викачування продовольства з України, навіть якщо для цього доведеться «мобілізувати все єврейство Європи та організувати живий ланцюг передачі ящиків з продуктами» [20, с. 624]. Втім, пограбування відчували всі окуповані території.

У 1942–1943 рр. Німеччина вилучила з окупованих країн 5 млн т зерна (роком раніше – близько 2 млн т), 8,78 млн т у перерахунку на зерно жирів та

м'яса. З Польщі до Німеччини надходило більше половини жита, що імпортувалося, 66% вівса і 52% картоплі. Другою за значенням «житницею» Третього Рейху була Україна. Проте у 1943 р. нацисти вивезли з окупованої території СРСР (згідно з німецькими даними) 4,37 млн т зерна, 495 тис. т м'яса, 723 тис. т харчових олій та жирів, 1,9 млн т картоплі. Все це дозволило німецькій владі у жовтні 1942 р. збільшити норми видачі населенню продовольства за картками.

Пограбування України і Польщі та примусовий імпорт продуктів із окупованих країн Західної Європи, геноцид євреїв та слов'ян не могли вирішити продовольчу проблему в Німеччині. У 1943 р. німецьке населення отримувало у середньому на день 2000 ккал, що було нижче нормального для людини рівня, але все ще дозволяло не померти з голоду [17].

У хліб почали активно додавати картоплю та ячмінь, що викликало нарікання з боку населення. З продажу зникли консерви, оскільки жерсть використовувалася для військових потреб. Солодощі стали предметом небаченої розкоші. На початку 1943 р. у Німеччині почало продаватися так зване просте пиво (*Einfachbier*). Через темний колір багато німців спочатку вважали, що в ньому більше поживних речовин. Але смак нового напою явно говорив про інше, і пиво користувалося популярністю переважно серед іноземних робітників. Єдиним променем світла в цьому похмурому існуванні стала гарна якість вина врожаю 1943 р. (особливо білого бургундського).

У 1943 р. на кожного дорослого мешканця Німеччини у середньому відводилося 131,2 кг хліба, 18,8 кг м'яса, 11,6 кг жирів, 168 кг картоплі, 16,5 кг цукру та 3,3 кг ерзац-кави [9, с. 58].

Голоду вдалося уникнути і в 1944 р., перш за все, завдяки планомірному видачування продовольчих ресурсів із окупованих країн Західної Європи, громадяни яких на відміну від німців дійсно голодували. Взимку 1943–1944 рр. населення Бельгії отримувало на добу 1320 ккал, Франції – 1080 ккал, Польщі – 855 ккал, у той час як добова калорійність продовольчого споживання для німців дорівнювала 1980–2000 ккал. Наприкінці 1944 р. німці споживали у середньому на добу 96 г м'яса і риби сумарно (до війни – 163 г), 340 г молока (379 до війни), 21 г вершкового масла (23), 9 г яєць (18), 8 г маргарину (24), 573 г картоплі (486), борошна – 318 г (282 г) [18]. При цьому спостерігалися суттєві відмінності у забезпеченні продовольством міського та сільського населення. Городяни отримували тільки норму за картками, та й то не завжди, у той час як сільське населення харчування за картками в основному не потребувало.

Фактично до капітуляції у травні 1945 р. Третьому Рейху вдалося підтримувати більш менш нормальне забезпечення населення продуктами

харчування завдяки заздалегідь зробленим запасам і за рахунок вивезення товарів продовольчого призначення з окупованих країн і регіонів.

Хоча кількість калорій добового раціону неухильно знижувалася і взимку 1944–1945 рр. не перевищувала 1670 г, проте про явний голод говорити не доводилося. Бойові дії на території нацистської Німеччини призвели майже до повної втрати врожаю 1945 р. – було зібрано лише 1,33 млн т зернових та 8,5 млн т картоплі [19]. І якби не постачання продовольства із країн-переможниць, населенню Німеччини загрожував би масовий голод.

У липні-грудні 1945 р. із Великої Британії та США до Німеччини було поставлено 400 тис. т пшениці, 30 тис. т ячменю та 35 тис. т до картоплі. Американська військова адміністрація в підконтрольній зоні окупації Німеччини змогла гарантувати населенню видачу продуктів за картками лише в обсязі трохи більше 1330 ккал щодня (до грудня 1945 р.). У британській окупаційній зоні населенню за картками видавали продовольства з розрахунку 1050 ккал на добу, у французькій зоні окупації німці отримували за картками близько 900 ккал, а голодною зимою 1947 р. іноді трохи більше половини навіть від цієї мізерної кількості [9, с. 58].

Продовольчу допомогу німцям на підконтрольних йому територіях здійснював і СРСР. Наприкінці квітня 1945 р. було ухвалено рішення про постачання населенню Берліна продовольства за нормами, що існували під час війни – дорослі мали отримувати на добу 200 г хліба, 400 г картоплі, 25 г м'яса, 10 г цукру та солі, 2 г кави [2, с. 71].

Вже після завершення війни радник берлінського магістрату Й. Орлопп зазначав щодо цього: «Російській окупаційній владі достатньо було лише на кілька днів надати Берлін самому собі, і його населення загинуло б з голоду» [5, с. 23].

Оскільки продовольства в місті практично не залишилося, 4 травня 1945 р. почалися поставки для населення з фондів радянської армії борошна, м'яса та картоплі. Тільки з запасів 1-го Білоруського фронту для берлінців було виділено 6 тис. т борошна, 1250 т м'яса, 12 тис. т картоплі, 500 т цукру, 65 т кави. Зауважимо, що в 1945 р. у СРСР валова продукція сільського господарства становила лише 60% від рівня 1940 р. [9, с. 59].

15 травня 1945 р. для всіх німців було введено карткову систему. Залежно від категорії постачання дорослий німець отримував на день 300–600 г хліба, 20–100 г м'яса, 30–80 г крупи, 7–30 г жирів, 400 г картоплі, 15–25 г цукру. Найвищі пайки за картками (тільки для Берліна було випущено 2 млн карток і ще 200 тис. надруковані як резервні) отримували робітники на виробництві, а також вчені та лікарі [9, с. 59]. У червні 1945 р. берлінським дітям почали регулярно видавати молоко.

Таким чином, відповідно до компонентів ризиків Т. Кеннона [17] можна зробити наступні висновки щодо механізмів соціальної стійкості та продовольчого забезпечення населення Німеччини у період Другої світової війни 1939-1945 рр.

У Третьюму Рейху карткова система продовольчого забезпечення не змогла повністю покрити потреби населення в харчуванні. Зазначені норми постачання забезпечували лише мінімальний рівень споживання цивільного населення в цих країнах. Значна частина громадян Німеччини продовжувала відчувати голод, що провокувало зростання випадків смертності та інфекційних захворювань, таких як туберкульоз, цинга, дистрофія та ін. Випадки систематичного недоїдання стали повсякденною реальністю для різних соціальних категорій населення – працівників промислових підприємств, інтелігенції, селян та ін.

В країні було введено жорсткий ліміт на продовольче постачання. Німецька карткова система періоду Другої світової війни не була значно стратифікованою. Переваги у постачанні мали, як правило, лише військовослужбовці.

Внаслідок панування авторитарного управління в Німеччині модель продовольчого забезпечення реалізовувалася за рахунок населення держав, які опинилися під окупаційною владою. А єврейське населення Третього Рейху було найбільш вразливим. У країні також існувала система відповідних центральних і місцевих органів управління, що опікувалися продовольчою безпекою населення та реагували на нові виклики воєнного стану.

Отже, централізована система продовольчого забезпечення, запроваджена в Німеччині в період Другої світової війни 1939–1945 рр., відіграла важливу роль у постачанні населення мінімальним набором провізії. В умовах гострої нестачі продовольства уряд країни почав закликати своїх громадян до економії, яка, на його думку, наближала перемогу над супротивником. У зв'язку з цим успішне вирішення проблеми продовольчої безпеки населення виступало для нацистського режиму як одне з першочергових завдань, від нього залежала перемога над противником, нормальне функціонування держави та провідних галузей народного господарства. Сам тому, розглядаючи приклад тоталітарно-авторитарної Німеччини отримуємо ілюстрацію того, як в умовах існуючих обмежень рішення приймалися на користь одних і за рахунок інших.

Література і джерела

1. Беспалов В.А. Западнoберлинский транзит (1945-1971): дипломатия холодной войны. М.: РИСИ, 2015. 322 с.
2. Высоцкий В.Н. Западный Берлин и его место в системе современных международных отношений. М.: Мысль, 1971. 483 с.

3. Залесский К.А. Цена победы. Быт в Германии в 1944 году. URL: <https://diletant.media/articles/32036523>.
4. Итоги Второй мировой войны. Выводы побеждённых. Пер. с нем. Л.К. Камоловой. СПб.; М.: Полигон; АСТ, 1998. 640 с.
5. Кайдерлинг Г., Штульц П. Берлин 1945-1975. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1976. 480 с.
6. Кузнецова О. Д., Аверченко М. А. Организация продовольственного снабжения в годы Великой Отечественной войны. Вестник Московского государственного областного университета. Серия «История и политические науки». 2015. № 3. С. 52-67.
7. Орлов И. Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. М.: Высшая школа экономики, 2010. 320 с.
8. Осокина Е. А. За фасадом «сталинского изобилия»: распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. М.: РОССПЭН, 1999. 271 с.
9. Платошкин Н. Н. Обеспечение населения Германии продуктами питания в годы Второй мировой войны. Военно-исторический журнал. 2011. № 7. С. 54-59.
10. Рогожникова Н. Е. Продовольственный вопрос и товарно-денежные отношения в годы Великой Отечественной войны. URL: http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site76/html/media40408/R_Prodovolstvenni.doc.
11. Советская повседневность и массовое сознание. 1939-1945. Сост.: А. Я. Лившин, И. Б. Орлов. М. РОССПЭН, 2003. 472 с.
12. Фомин В.Т. Фашистская Германия во Второй мировой войне (сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г.). М.: Наука, 1978. 327 с.
13. Хлеб войны лёгким не бывает. URL: <https://topwar.ru/61103-hleb-voyny-legkim-ne-byvaet.html>.
14. Ширер У. Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента. М.: Центрполиграф, 2002. 508 с.
15. Эмирханов И.А. Продовольственный вопрос в повседневной жизни гражданского населения Европы в условиях Второй мировой войны: СССР, Германия, Великобритания (сравнительный анализ). Манускрипт. 2018. № 11. С. 240-244.
16. Boberach H. (Hrsg.) Meldungen aus dem Reich. Band 10. Herrsching: Pawlak Verlag, 1984.
17. Cannon. T. Reducing People's Vulnerability to Natural Hazards: Communities and Resilience, WIDER Working Paper Series RP2008-34, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER). 2008. URL: https://www.academia.edu/11829527/Reducing_People_s_Vulnerability_to_Natural_Hazards_Communities_and_Resilience.
18. Ernährung, essen und trinken 1943. URL: <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1943-kartoffel-grundnahrungsmittel>.
19. Ernährung, essen und trinken 1944. URL: <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1944-kalorienzufuhr-anstelle-von-gaumenfreuden>.
20. Ernährung, essen und trinken 1945. URL: <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1945-nahrungsmittelnot-waechst>.
21. Tooze A. Ökonomie der Zerstörung: die Geschichte der Wirtschaft im Nationalsozialismus. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007. 926 s.
22. Wendt B.-J. Grossdeutschland. Aussenpolitik und Kriegsvorbereitung des Hitler-Regimes. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987. 256 s.

References

1. Bespalov V. A. Zapadnoberlinskiy tranzit (1945–1971): diplomatiya kholodnoy voyny. M.: RISI, 2015. 322 s.
2. Vysotskiy V. N. Zapadnyy Berlin i ego mesto v sisteme sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniy. M.: Mysl', 1971. 483 s.
3. Zalesskiy K. A. Tsena pobedy. Byt v Germanii v 1944 godu. URL: <https://diletant.media/articles/32036523>.
4. Itogi Vtoroy mirovoy voyny. Vyvody pobezhdenykh. Per. s nem. L.K. Kamolovoy. SPb.; M.: Poligon; AST, 1998. 640 s.
5. Kayderling G., Shtul'ts P. Berlin 1945–1975. Per. s nem. M.: Progress, 1976. 480 s.
6. Kuznetsova O. D., Averbchenko M.A. Organizatsiya prodovol'stvennogo snabzheniya v gody Velikoy Otechestvennoy voyny. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya «Istoriya i politicheskie nauki». 2015. № 3. S. 52-67.
7. Orlov I. B. Sovetskaya povsednevnost': istoricheskiy i sotsiologicheskiy aspekty stanovleniya. M.: Vysshaya shkola ekonomiki, 2010. 320 s.
8. Osokina E. A. Za fasadom «stalinskogo izobilya»: raspredelenie i rynek v snabzhenii naseleniya v gody industrializatsii. 1927–1941. M.: ROSSPEN, 1999. 271 s.
9. Platoshkin N. N. Obespechenie naseleniya Germanii produktami pitaniya v gody Vtoroy mirovoy voyny. Voenno-istoricheskiy zhurnal. 2011. № 7. S. 54-59.
10. Rogozhnikova N. E. Prodovol'stvennyy vopros i tovarno-denezhnye otnosheniya v gody Velikoy Otechestvennoy voyny. URL: http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site76/html/media40408/R_Prodovolstvenni.doc.
11. Sovetskaya povsednevnost' i massovoe soznanie. 1939–1945. Sost.: A. Ya. Livshin, I. B. Orlov. M. ROSSPEN, 2003. 472 s.
12. Fomin V. T. Fashistskaya Germaniya vo Vtoroy mirovoy voyne (sentyabr' 1939 g. – iyun' 1941 g.). M.: Nauka, 1978. 327 s.
13. Khleb voyny legkim ne byvaet. URL: <https://topwar.ru/61103-hleb-voyny-legkim-ne-byvaet.html>.
14. Shirer U. Berlinskiy dnevnik. Evropa nakanune Vtoroy mirovoy voyny glazami amerikanskogo korrespondenta. M.: Tsentrpoligraf, 2002. 508 s.
15. Emirkhanov I. A. Prodovol'stvennyy vopros v povsednevnoy zhizni grazhdanskogo naseleniya Evropy v usloviyakh Vtoroy mirovoy voyny: SSSR, Germaniya, Velikobritaniya (sravnitel'nyy analiz). Manuscript. 2018. № 11. S. 240-244.
16. Boberach H. (Hrsg.) Meldungen aus dem Reich. Band 10. Herrsching: Pawlak Verlag, 1984.
17. Cannon. T. Reducing People's Vulnerability to Natural Hazards: Communities and Resilience, WIDER Working Paper Series RP2008-34, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER). 2008. URL: https://www.academia.edu/11829527/Reducing_People_s_Vulnerability_to_Natural_Hazards_Communities_and_Resilience.
18. Ernährung, essen und trinken 1943. URL: <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1943-kartoffel-grundnahrungsmittel>.
19. Ernährung, essen und trinken 1944. URL: <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1944-kalorienzufuhr-anstelle-von-gaumenfreuden>.
20. Ernährung, essen und trinken 1945. URL: <https://chroniknet.de/extra/zeitgeschichte/1945-nahrungsmittelnott-waechst>.
21. Tooze A. Ökonomie der Zerstörung: die Geschichte der Wirtschaft im Nationalsozialismus. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007. 926 s.
22. Wendt B.-J. Grossdeutschland. Aussenpolitik und Kriegsvorbereitung des Hitler-Regimes. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987. 256 s.

ANATOLIY V. GONCHARENKO, ANDRIY E. LEBID,
KATERYNA O. MURASHKO
(Sumy State University, Ukraine)

**SOCIAL STABILITY AND FOOD SECURITY OF THE GERMAN
POPULATION DURING WORLD WAR II 1939–1945**

***Abstract.** The article investigates the problem of social stability and food securement of the German population during the Second World War 1939–1945. It is found that the centralized system of food security introduced in Germany during the Second World War played an important role in providing the population with a minimum set of provisions. The policy of the Nazi regime towards its citizens in order to save food is highlighted. It was established that the successful solution of the problem of food security of the population was one of the primary tasks for the Third Reich, on which the victory over the enemy, the normal functioning of the state and the leading branches of the national economy depended. It is characterized how, under the existing restrictions of totalitarian-authoritarian Germany, decisions were made in favour of some and at the expense of others.*

***Key words:** Germany, Third Reich, World War II 1939-1945, social stability, food security.*

Отримано 15.10.2022 р.

УДК (UDC) 327 (73:510) «1980/1981»

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.4>

ГОНЧАРЕНКО А. В.*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПРЕЗИДЕНТА США ДЖ. КАРТЕРА ЩОДО КНР, 1980–1981 рр.

Анотація. У статті досліджено зовнішню політику США щодо КНР під час президентства Дж. Картера в 1980-1981 рр. Проаналізовані причини, хід та наслідки активізації зовнішньополітичної стратегії США щодо Китаю протягом періоду, що вивчається. Охарактеризовано практичну реалізацію зовнішньополітичних ініціатив адміністрації Дж. Картера у китайському напрямку 1980-1981 рр. Висвітлено позицію Білого Дому у протистоянні КНР–КР, а також конкретні зовнішньополітичні дії Вашингтону щодо Пекіну та Тайбею. Окреслено роль різних угруповань в американському істеблішменті у процесі еволюції зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Дж. Картера щодо КНР у 1980-1981 рр.

Ключові слова: США, КНР, КР, Китай, Тайвань, зовнішня політика, американсько-китайські відносини, Джеймс («Джиммі») Картер, Сайрус Венс, Гарольд Браун, Збігнев Бжезінський, Ден Сяопін.

У другій половині ХХ ст. американсько-китайські відносини займали одне з головних місць у світовій політиці. Протягом десятиліть історичні шляхи США і КНР зближувалися, розходилися, а інколи перепліталися найхимернішим чином. Стосунки між цими країнами визначалися внутрішньополітичними та зовнішньополітичними тенденціями їх розвитку, взаємодія яких призводила до співпраці і протистояння, періодів нормалізації двосторонніх відносин і гострої конфронтації. Всі ці процеси відкладали свій відбиток не лише на специфіку американсько-китайських стосунків, але і на співвідношення світових політичних сил.

Джерельна база та історіографія порушеної нами проблематики багаточисельна. З поміж великої кількості мемуарної літератури, присвяченої тематиці, що вивчається, необхідно відзначити праці провідних американських державних діячів 70–80-х рр. ХХ ст. Дж. Картера, Г. Кіссінджера, С. Венса, Г. Брауна, З. Бжезінського [41; 46; 20; 53; 39; 40].

* Гончаренко Анатолій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету. Scopus Author ID: 57219146753, ORCID: 0000-0003-4281-8735.

Серед зарубіжних дослідників, перш за все, треба виокремити роботи Х. Гардінг, М. Оксенберг, Р. Саттер, К. Тан [45; 48; 49; 51]. Окремо слід відзначити праці китайського дослідника Г. Чена [35; 36].

Активно вивчали зовнішню політику США щодо Китаю радянські історики А. Лаврентьєв, Ю. Мельников, Б. Занегін, В. Воронцов, Є. Бажанов [22; 23; 24; 15; 3; 1]. У сучасній російській історіографії різні аспекти американсько-китайських відносин досліджували А. Богатуров, І. Цветков, А. Давидов, С. Євсєєв, В. Печатнов і А. Маникін, А. Кірєєв [2; 33; 11; 13; 28; 19]. Також слід виділити роботу білоруського історика А. Косова [20].

В українській історичній науці різні аспекти політики США стосовно КНР наприкінці 70 – на початку 80-х рр. ХХ ст. вивчали В. Сєднєв, М. Таран, О. Шевчук, Н. Городня, В. Мельніченко, В. Іваненко, О. Іванов, С. Пронь і В. Гудименко, І. Дужа, С. Толстов, А. Гончаренко, Т. Грищенко [30; 31; 37; 9; 25; 17; 18; 29; 12; 32; 4; 5; 6; 7; 8; 10].

Аналіз історіографії проблеми дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі присутній фактичний матеріал з поставлених у роботі проблем, окреслені основні лінії зовнішньополітичного курсу США щодо КНР у період президентства Дж. Картера у 1978-1981 рр., а також з окремих питань міжнародних відносин. Проте дослідники не приділяють достатньої уваги еволюції зовнішньої політики адміністрації президента Дж. Картера стосовно Пекіну і вивчають її побіжно як один з проміжних етапів китайської політики Вашингтону в 70-х рр. ХХ ст.

Саме тому, мета цієї статті – дослідити зовнішню політику президента США Дж. Картера щодо КНР у 1980-1981 рр.

Вторгнення СРСР в Афганістан у грудні 1979 р. детермінувало активізацію відносин між США та КНР. Тому коли постало питання про ратифікацію Конгресом договору про ОСО-2, США усвідомлювали, що в разі ратифікації договору вони втрачають стратегічну ініціативу у відносинах з СРСР і, крім того, ризикують погіршенням стосунків з КНР. Унаслідок цього у Вашингтоні не квапилися з ратифікацією цього договору. Незважаючи на це серед американського політикуму висловлювалися ідеї недоречності продовження «гонки озброєння» і конфронтації з Радянським Союзом. Саме посилення напруги у відносинах з СРСР державний секретар США Едмунд Маскі (1980-1981 рр.) відносив до головних невдач адміністрації Джиммі Картера [16, с. 516; 13, с. 170].

Афганська криза викликала значне занепокоєння керівництва КНР. Ще у квітні 1979 р. Китай відмовився від пролонгації Договору про дружбу, союз та взаємодопомогу з СРСР (14 лютого 1950 р.), проте запропонував провести переговори щодо нормалізації двосторонніх відносин. Восени

1979 р. розпочався перший раунд китайсько-радянських переговорів. Другий так і не відбувся [1, с. 86].

У січні 1980 р. офіційний представник міністерства закордонних справ КНР зазначив, що «...оскільки радянське вторгнення в Афганістан загрожує миру в усьому світі, загрожує також безпеці Китаю, воно створює нові перепони для нормалізації відносин між двома країнами. В такій обстановці продовження китайсько-радянських переговорів неможливе» [14].

Більшість американських аналітиків вважали, що китайсько-радянські відносини залишаться напруженими у найближчі роки. Були і такі, які зазначали, що у Пекіні та Москві усвідомили, що продовження ворожнечі між країнами не сприятиме прийняттю гнучкої позиції у багатьох глобальних питаннях. У той же час, після зміни керівництва в СРСР та КНР з'явиться більше можливостей для покращення двосторонніх відносин. Деякі аналітики відзначали, що засоби масової інформації в Китаї зменшили критику на адресу Радянського Союзу, а ідеологічна прірва між країнами зменшилась. Саме тому пом'якшення китайсько-радянських відносин було логічним вибором для їх подальшого розвитку [50, с. 85; 35, с. 19].

Значна частина американського істеблішменту та експертного середовища вважали, що китайська політика адміністрації президента США Джеймса («Джиммі») Картера (1977-1981 рр.) відчувала вплив з боку КНР. У них склалося враження, що після встановлення американсько-китайських дипломатичних відносин у 1979 р. у Пекіна було дві найближчі цілі: 1) досягти розуміння з боку США під час війни з В'єтнамом; 2) затримати вдале завершення американсько-радянських переговорів щодо обмеження стратегічних озброєнь. Саме тому вони турбувалися, що антирадянська спрямованість політики Китаю буде нетривалою. Якщо керівництво КНР вважатиме, що безпека США має ґрунтуватися на збереженні китайсько-радянських протиріч, то політика США легко потрапить під управління Китаю [44, с. 290; 35, с. 19-20].

У 1980 рр. стрімко погіршувалися американсько-радянські відносини. У Конгресі та адміністрації президента Дж. Картера йшли гострі дебати щодо того, чи слід США мати однакові відносини з КНР та СРСР. Деякі представники американського політикуму (державний секретар США С. Венс (1977-1980 рр.), сенатор Е. Стівенсон і республіканець Л. Вулф) вважали, що надання Вашингтоном статусу найбільшого сприяння Китаю призвело до значного підвищення рівня технічного співробітництва та співробітництва в галузі оборони між США та КНР, що водночас здатне ще більше підірвати американсько-радянські відносини, які сильно погіршилися, і підвищити ймовірність реакції у відповідь з боку Радянського Союзу [49, с. 18-19; 35, с. 20].

Інші представники американського істеблішменту (помічник президента США з питань національної безпеки З. Бжезінський (1977-1981 рр.), сенатор Г. Джексон та інші) підштовхували уряд до зменшення обмежень щодо науково-технічної співпраці з Пекіном, у тому числі у військових цілях. Вони також активно підтримували необхідність посилення США та їх азіатськими союзниками переговорів з КНР щодо планів у галузі дипломатії та оборони, щоб протистояти радянській експансії. Саме ця думка переважатиме в адміністрації Дж. Картера в 1980-1981 рр.

В січні 1980 р. Білий Дім вирішив з'ясувати ставлення китайського уряду щодо вторгнення радянських військ в Афганістан. КНР зазначила, що поділяє позицію країн, які виступали за санкції та буде підтримувати торгівлю з СРСР на мінімальному рівні. Пекін також підтримав бойкот Олімпійських ігор 1980 р. у Москві і не відправив своїх спортсменів [1, с. 86].

Характерною особливістю політики адміністрації президента США Джиммі Катера щодо КНР у 1980-1981 рр. був розвиток різних форм військової співпраці. Практична реалізація планів посилення американсько-китайського військового співробітництва пов'язувалася з візитом до Китаю міністра оборони США Гарольда Брауна (1977-1981 рр.) в січні 1980 р. Напередодні цього візиту, наприкінці 1979 р., він отримав вказівку провести широкі консультації з китайським високопосадовцями з метою розробки спільних військово-політичних дій щодо СРСР.

Візит Г. Брауна до Китаю поклав початок офіційним контактам між керівниками військових відомств США і КНР. У 1980-1981 рр. відбувся взаємний обмін делегаціями. Китай відвідала військово-політична делегація на чолі з заступником міністра оборони США Вільямом Перрі (1977-1981 рр.) і делегація служби тилу Пентагону. США відвідали заступник міністра закордонних справ Китаю Чжан Веньцзін (1978-1982 рр.) і делегація головного управління тилу НВАК [1, с. 86].

Архітектори американської зовнішньої політики розраховували, що їм вдасться долучити Пекін до військово-політичного співробітництва. Головним мотивом З. Бжезінського та прихильників американсько-китайського союзу було наполегливе прагнення активізувати саме військові зв'язки з КНР, незважаючи на відому стриманість в цьому питанні, яку проявляли колишні республіканські адміністрації. Прихильники зміцнення військового співробітництва робили наголос на тому, що китайська армія не придатна для ведення сучасної війни. Навіть якщо Пекін буде закуповувати зброю і технології на Заході, вважали вони, для переходу армії КНР на сучасні рейки потрібно тривалий час.

Концепція «стратегічного посилення» Китаю, на думку представників керівництва американського зовнішньополітичного відомства, яка мала закріпити встановлення «особливих відносин», з'явилася ще на початку 70-х рр. ХХ ст. і ґрунтувалася на необхідності військового зміцнення КНР країнами Західної Європи та США з метою змусити СРСР діяти на «два фронти».

Найбільш чітко вона була сформульована експертом «Ренд Корпорейшн» М. Піллсбері, який стверджував, що недоцільно вводити однакові для КНР і СРСР обмеження на експорт американської техніки, оскільки Пекін не вважається серйозною загрозою для національної безпеки США, на відміну від Москви. М. Піллсбері уточнював, що американська допомога повинна сприяти лише зміцненню обороноздатності Китаю стосовно СРСР, а не збільшенню його наступального потенціалу щодо США та їх азіатських союзників [11, с. 140-141].

Одним з найактивніших прибічників встановлення військових відносин з КНР був міністр енергетики США Дж. Шлезінгер (1977-1979 рр.). В якості можливих засобів стримування СРСР він назвав «військову міць Заходу» і «паралельні» з Китаєм дії. Аналогічної точки зору дотримувався і один з радників Дж. Картера, який працював у Раді національної безпеки, відомий американський синолог М. Оксенберг [11, с. 141].

У Білому Домі сподівалися, що продаж військової техніки КНР і якісне покращення двосторонніх військових стосунків дозволять США займати панівне становище у відносинах з Пекіном і Москвою, що змусить обидві сторони домагатися дружби з Вашингтоном, залишаючись ворожими між собою. Інтереси США і КНР на світовій арені будуть збігатися до тих пір, поки існуватиме китайсько-радянський конфлікт – таке підґрунтя мала концепція «стратегічного партнерства». Ця теза підкріплювалася геополітичним за характером мотивуванням про відмову керівництва Китаю від принципів марксизму і прийняття ним на озброєння концепції «патріотизму». Саме через призму цієї концепції розглядалося вторгнення КНР у В'єтнам американськими прихильниками зближення з Пекіном. Вона ж, на їхню думку, була визначальною в зближенні Китаю з США і Японією, які протистояли СРСР. Тайванське питання в цьому контексті розглядалося лише як незначна, хоча і болюча проблема в рамках глобальних відносин.

Активізацію американсько-китайського військового співробітництва підтримували у Пекіні. Лідери КНР лояльно ставилися до посилення військово-політичної присутності США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, переозброєння Японії та розширення її ролі в системі угод колективної безпеки з США. Дж. Картер відзначав у своїх мемуарах, що китайські керівники переконували його щодо необхідності збереження

потужної американської присутності у західній частині Тихого океану, критикували Вашингтон за перехід стратегічного планування Пентагону від концепції «двох з половиною воєн» до концепції «півтори війни», висловлювали занепокоєння у зв'язку з планами США скоротити чисельність військ у Південній Кореї [41, с. 125, 193].

На думку архітекторів зовнішньої політики США активізація американсько-китайських відносин у військовій сфері мала вирішити наступні завдання:

- посилити засоби стримування, якими володіє Китай;
- посилити оснащеність Китаю звичайними озброєннями, надати йому вдосконалену зброю і військову техніку;
- змусити СРСР зосередити 45-50 дивізій на китайському кордоні, що спричинило б скорочення радянських сил в Європі;
- підкреслити пряму зацікавленість США в безпеці Китаю, окресливши гарантії з боку Вашингтона щодо надання військової допомоги Пекіну в разі виникнення збройного конфлікту між КНР і СРСР;
- обмежити можливість маневру для Радянського Союзу в іншій частині земної кулі, посилити тиск на переговорах про обмеження стратегічних озброєнь та інших двосторонніх переговорах, змушуючи його враховувати загрозу збільшення американської військової допомоги Китаю;
- перешкодити зближенню КНР і СРСР, підтримуючи напруженість між Пекіном і Москвою, залучити китайське військове командування до політики зближення з США, яку реалізовує Китай [11, с. 141].

Одним з перших результатів активізації військових контактів між обома країнами було створення США і КНР у 1979 р. у Сінцзяні центрів електронного спостереження за ядерними полігонами у СРСР та МНР замість тих, що були закриті в Ірані після ісламської революції [2; 19, с. 12; 37, с. 123; 21, с. 413; 12, с. 54].

Аналізуючи американсько-китайські відносини наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. Г. Браун відзначав, що в період перебування при владі адміністрації президента США Дж. Картера, поряд з економічними зв'язками і співпрацею в галузі технології та сільського господарства, активно розвивалося «геостратегічне співробітництво» [39, с. 133].

Міністр оборони США розробив схему активізації американсько-китайських військових зв'язків:

- спільне обговорення проблем глобальної стратегічної ситуації на рівні міністрів закордонних справ і оборони;
- паралельні дипломатичні та стратегічні дії сторін;
- обмін науковими спеціалістами у військових проблемах;

- передача Китаю фундаментальної технології «подвійного використання»;
- продаж військового спорядження;
- передача компонентів систем озброєнь;
- надання в незначних розмірах важливих систем озброєнь, спочатку оборонних, а потім і наступальних;
- субсидування або кредитування продажу зброї;
- спільне військове планування і створення неофіційного або формального військового союзу [39, с. 134].

Г. Браун розглядав військове співробітництво з Китаєм як «незначне» та таке, яке «не зайшло» далеко. Він вважав, що США необхідно підтримувати політичні контакти з КНР, розширювати економічні зв'язки, але зберігати на поміркованому рівні військові відносини. При цьому американський міністр оборони підкреслював, що обидві країни не є союзниками і існує можливість повернення до стану ворожості ще до кінця століття [39, с. 217].

Під час свого візиту до Китаю Г. Браун проінформував китайське керівництво про готовність США перейти «від пасивних до активніших форм співробітництва в області безпеки, включаючи паралельні дії в області оборони, які доповнюють один одного». Він також наголосив на готовності США розширити військове співробітництво з КНР у разі активізації антирадянської політики Пекіна [45, с. 46; 15, с. 334; 21, с. 414].

На думку Г. Брауна, військовим співробітництвом двох країн були охоплені наступні області:

- 1) спільне вивчення глобальної стратегічної ситуації, розстановки сил у різних районах світу, інформування один одного про свої плани і наміри;
- 2) обмін візитами для обговорення професійних військових питань, різних аспектів військової доктрини і методів її реалізації на практиці;
- 3) розширення загальних контактів і співпраці між оборонними відомствами США і КНР [47].

До цього також необхідно додати активізацію продажу і розширення асортименту поставок з США до Китаю обладнання подвійного призначення, яке могло бути використано у військових цілях, а також заохочення Вашингтоном своїх союзників до поставок зброї Пекіну.

Не дивлячись на активізацію американсько-китайських зв'язків, Пекіну в геополітичній стратегії Вашингтону відводилася обмежена роль. На цьому наголошувалося, зокрема, в посланні президента США Дж. Картера Конгресу «Про становище в країні» 23 січня 1980 р. відомому як «доктрина Картера» [43]. На відміну від «Гуамської доктрини» президента Р. Ніксона, яку було ухвалено у розпал війни у В'єтнамі, що передбачала стриманість

США у конфліктах на периферії біполярної системи, «доктрина Картера» була співзвучна ідеям «доктрини Трумена» з орієнтацією на жорстке протистояння з СРСР. Радянське вторгнення в Афганістан у грудні 1979 р. розглядалося як просування до нафтових родовищ Перської затоки та спроба встановити свій контроль над цим регіоном. Очевидно, що «доктрина Картера» була спрямована передусім проти СРСР, дії якого, на думку архітекторів американської зовнішньої політики, становили найбільшу загрозу національним інтересам США, їх союзників та дружніх країн цього регіону – Саудівській Аравії, Бахрейну, Катару, Кувейту, ОАЕ та Оману.

З. Бжезінський приймав активну участь у підготовці цього документу. Він вважав, що Москва намагається створити в цьому сегменті біполярної системи міжнародних відносин антиамериканську вісь, на протидію якій помічник президента США з питань національної безпеки пропонував створити «контр-вісь», до якої б увійшли США, КНР, Пакистан і Саудівська Аравія [28, с. 502].

Ідеї Збігнева Бжезінського йшли у розріз з політикою державного секретаря Сайруса Венса, який був прибічником «політики розрядки» у міжнародних відносинах та нормалізації американсько-радянських стосунків. Дж. Картер намагався балансувати між ними, проте невдалі дії зовнішньополітичного відомства США на початку кризи з американським заручниками в Ірані (листопад 1979 р.), радянське вторгнення в Афганістан у грудні 1979 р. та інші прорахунки призвели до відставки С. Венса з посади державного секретаря 23 квітня 1980 р. Цей факт вказував на те, що в адміністрації президента Дж. Картера повністю панували прибічники жорстокого зовнішньополітичного курсу, які робили акцент на активному використанні США силової дипломатії.

На початку 1980 р. у КНР відбулися важливі внутрішньополітичні зміни, які символізували завершення формування впливу центристської групи комуністів-прагматиків на чолі з Ден Сяопіном на всі сфери життєдіяльності держави. Останній раунд боротьби цієї групи з фракцією висуванців часів «культурної революції» завершився на 5-му Пленумі ЦК КПК у лютому 1980 р. виведенням з Політбюро та звільненням з усіх партійних та державних посад заступника голови ЦК КПК Ван Дунсіна, члена Політбюро Цзі Денкуя, Чень Сіляня та ін. До складу Постійного Комітету Політбюро ЦК КПК було введено Ху Яобана (репресованого під час «культурної революції») та також в минулому репресованого Чжао Цзіяна [30, с. 5]. Ці зміни мали важливе значення для американсько-китайського зближення на початку 80-х рр. ХХ ст.

У травні 1980 р. Вашингтон з візитом у відповідь, під час якого американські високопосадовці підтвердили свої зобов'язання, відвідав

міністр оборони КНР Сюй Сянцян (1978-1981 рр.). Сторони домовилися, що США почне постачання Китаю технологію подвійного призначення та допоміжне військове обладнання (засоби зв'язку, транспортні літаки) [2; 21, с. 414].

Активізації американсько-китайського військового співробітництва мало сприяти і збільшення оборонних витрат США. Джеймс Картер був першим главою США, який в мирний час три роки поспіль збільшував бюджет Пентагону. На 1980/81 фінансовий рік військові витрати були США визначені в сумі, що перевищує 158 млрд. дол., тобто на 5% більше в реальному вираженні, ніж асигнування на подібні цілі в попередньому році [22, с. 223; 12, с. 52-53].

Можливість створення американсько-китайського союзу, який буде протистояти третім країнам, у період президентства Дж. Картера викликала занепокоєння серед представників американського істеблішменту. Консерватори, виступаючи проти американсько-китайського альянсу, наголошували на тому, що коаліційні стосунки з Китаєм можуть надати американсько-радянським відносинам небезпечного характеру, поставивши їх у залежність від відносин із Пекіном. Крім того, вони закликали враховувати зростання ракетно-ядерного потенціалу КНР як новий фактор стратегічного балансу в контексті негативної позиції Китаю щодо контролю над озброєннями.

Частина демократів, незгодних із прагненням Дж. Картера і З. Бжезінського зміцнювати американсько-китайські зв'язки, також виступала проти намірів Вашингтону розіграти «китайську карту». Критикуючи посилення напруженості в Південно-Східній Азії внаслідок агресії КНР проти СРВ, сенатор-демократ Дж. Макговерн підкреслював, що прокитайський зсув в американській політиці зміцнив Китай у думці про те, що він може довільно і з повною безкарністю використовувати свою дипломатичну та військову міць у цьому районі, не звертаючи уваги на політичні та інші наслідки [11, с. 144].

У цьому контексті цікавою є думка відомого американського синолога М. Оксенберга, який вважав, що Білий Дім вбачав у військовому потенціалі КНР доповнення до американської могутності в західній частині Тихого океану [48].

Інший представник академічного середовища США професор кафедри політичних наук Нью-Йоркського університету Дж. Сьон зазначав, що активна підтримки США КНР «майже напевно спровокує заходи Москви у відповідь, які можуть спричинити за собою небажані наслідки для Сполучених Штатів... Найрозумніша позиція для Сполучених Штатів щодо Китаю, оскільки це стосується політики щодо Радянського Союзу, це

зберегти нейтралітет у китайсько-радянському суперництві... Сполученим Штатам найкраще проводитиме збалансовану політику щодо цих двох комуністичних країн» [38].

Подібні погляди стосовно активізації американсько-китайських відносин мали відомі представники політичного та академічного середовища, близькі до демократичної партії США – це, перш за все, колишній помічник президента Дж. Кеннеді Т. Соренсен, політологи А. Коен, Е. Клабб та ін.

Значні зміни відбувалися в інших напрямках американсько-китайських відносин. Після тривалих переговорів 17 вересня 1980 р. у Вашингтоні США та КНР підписали чотири важливі угоди, які стосувалися торгівлі, авіатранспортного сполучення, морського транспорту та консульська конвенція [27, с. 53-54]. Укладення цих договорів свідчило, як зазначив Дж. Картер, що «нормалізацію відносин між Сполученими Штатами Америки та Китайською Народною Республікою нарешті завершено» [52].

Президентські вибори 1980 р. у США відбувалися у період подальшого американсько-китайського зближення на фоні загострення відносин між Вашингтоном та Москвою. Адміністрація президента активізувала політику, спрямовану на створення антирадянської коаліції на «антигегемоністській» основі як фактору глобального стримування СРСР. Тому не в інтересах США було дратувати Китай [2; 21, с. 414].

Політика США щодо КНР активно обговорювалася обома кандидатами. Губернатор Каліфорнії республіканець Рональд Рейган звинувачував президента Джеймса Картера у значних поступках комуністичному Китаю, які були зроблені восени та взимку 1978 р. Крім того, Р. Рейган розповідав про бажання «перезавантажити» китайську політику Дж. Картера та відновити дипломатичні відносини з Тайванем у разі перемоги на президентських виборах [33; 21, с. 414].

Кандидат на посаду президента Р. Рейган досить часто, маючи на увазі насамперед Китайську Республіку (КР) на Тайвані, характеризував політику США щодо союзників словом «зрада». В окремих випадках навіть проголошувалася підтримка відновлення «офіційних відносин» із Тайванем. 16 серпня 1980 р. під час конференції у Лос-Анджелесі Р. Рейган висловився за підвищення статусу відносин з Тайванем до урядового [51, с. 90; 31, с. 97]. Рональд Рейган підкреслював стратегічне значення Тайбею для США як насамперед важливого пункту, розташованого поблизу водних шляхів Західного узбережжя США–Японії – енергетичних ресурсів Близького і Середнього Сходу. Для Р. Рейгана Тайвань був природним, надійним антикомуністичним союзником, тоді як щодо КНР виникали значні сумніви в надійності та довготривалості відносин [26, с. 249; 31, с. 97].

Наприкінці 1980 р. в американських засобах масової інформації з'явилися відомості про зміст секретної директиви № 59 президента Джиммі Картера [15, с. 335; 28, с. 503]. Як стало відомо, вона була ухвалена 25 липня 1980 р. [24, с. 316; 23, с. 162]. Фактично це була відповідь президента на звинувачення у «військовій слабкості» від республіканського кандидата Р. Рейгана. Згідно з цим документом, в якому містилися базові принципи нової ядерної стратегії країни, США, в разі необхідності, мали вести «обмежену ядерну війну» [42]. Відповідно до цієї директиви командування американських збройних сил планувало застосувати щодо КНР концепцію ядерного стримування. Крім того, частина стратегічного арсеналу США була орієнтована на об'єкти на території Китаю. Це свідчило про те, що остаточний вибір у китайській політиці Вашингтону ще не був зроблений.

Після поразки Дж. Картера на президентських виборах 1980 р. в американському істеблішменті активізується дискусія стосовно розробки нових підходів у зовнішній політиці США щодо КНР.

У грудні 1980 р., напередодні інавгурації нового президента США Рональда Рейгана (1981-1989 рр.), Гарольд Браун, аналізуючи американсько-китайські військові контакти, зазначав: «Військові зв'язки з китайцями треба розвивати дуже обережно, бо Китай не схожий на індустріальні демократичні суспільства... У нього не така мета, як у нас». Далі Г. Браун пояснював, що Китай нібито «підштовхує США до ведення війни проти СРСР» [11, с. 145].

Таким чином, політика президента США Дж. Картера щодо КНР у 1980–1981 рр. призвела до активізації співробітництва у військово-політичній та військово-технічній сферах. Значно зросли обсяги та інтенсивність торговельно-економічних та науково-технічних зв'язків. У період перебування при владі демократичної адміністрації американсько-китайські відносини отримали нові імпульси, особливість яких полягала в тому, що розвиток відносин США–КНР та США–СРСР відбувався у протилежних напрямках. Реалізуючи політику тісного зближення з Пекіном Вашингтон перейшов до загострення стосунків з Москвою після вторгнення СРСР в Афганістан у грудні 1979 р. Білий Дім, активно використовуючи суттєве погіршення китайсько-радянських відносин, намагався обходити гострі кути у стосунках з Китаєм, проте відстоював власну позицію. Це стосувалось, перш за все, відносин США з КР. Посилився також процес відходу Вашингтона від колишньої лінії «рівновіддаленості» відносин з КНР і СРСР в рамках «трикутника» і закріплення в політиці США курсу на «особливі відносини» з Китаєм.

Відмова Конгресу США ратифікувати договір ОСО-2 лише поглибила тенденцію віддалення від «рівноваги» на користь зближення з КНР. Якщо

під час всіх попередніх контактів саме Пекін домагався від Вашингтону загострення конфронтації з Москвою, то після активізації американсько-китайських військових зв'язків ситуація змінилася. Тепер уже США прагнули повернути КНР до активної участі в своїх антирадянських акціях.

Не дивлячись на те, що після встановлення дипломатичних відносин адміністрацією президента США Джиммі Картера з КНР у 1979 р. американсько-китайський альянс почав набувати чітких форм, він не призвів до створення військово-політичного блоку між цими країнами на практичній основі.

Проаналізувавши китайську політику США у 70-х рр. XX ст. необхідно зазначити, що досягнення розрядки напруженості в американсько-китайських відносинах є здобутком не лише Дж. Картера, а й Р. Ніксона та Дж. Форда. Нормалізація відносин між США та КНР сприяла виробленню найважливіших дипломатичних механізмів, необхідних для подолання труднощів і досягнення спільних цілей. Після майже 30 років ворожості та політики «стримування» керівництво США переглянуло та скоригувало свою зовнішньополітичну стратегію щодо Китаю, зробивши її більш гнучкою. Така стратегічна зміна у політиці США дозволила створити історично важливі можливості для співробітництва з КНР у довгостроковій перспективі.

Література і джерела

1. Бажанов Е. П. Китай и внешний мир. Москва: Международные отношения, 1990. 352 с.
2. Богатуров А. Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945–1995). Москва: Конверт-МОНФ, 1997. URL: http://militera.lib.ru/research/bogaturov_ad/06.html
3. Воронцов В. Б. Миссионеры и их наследники: Повороты политики США в отношении Китая. Москва: Издательство политической литературы, 1986. 239 с.
4. Гончаренко А. В. Політика адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю (вересень 1961– листопад 1963 рр.) // Сумська старовина. 2021. № LIX. С. 53-65.
5. Гончаренко А. В. Формування зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Дж. Картера щодо КНР (січень-грудень 1977 р.) // Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Вип. 6 (58). С. 404-416.
6. Гончаренко А. В. Формування зовнішньополітичного курсу президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо КНР (січень-жовтень 1961 р.) // Сумський історико-архівний журнал. 2021. № XXXVI. С. 53-64.
7. Гончаренко А. В., Клочко М. О. КНР у зовнішній політиці США у період президентства Ліндона Джонсона, 1963–1969 рр. // Сумська старовина. 2018. № LIII. С. 50-62.
8. Гончаренко А. В., Полякова Л. Г. Зовнішня політика США щодо КНР під час президентства Джеральда Форда: 1974–1977 роки // Сумський історико-архівний журнал. 2019. № XXXII. С. 46-56.
9. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 рр.). Київ: «Прінт-Сервіс», 2014. 528 с.

10. Грищенко Т. А. Формування, розвиток та суспільне сприйняття міжнародно-стратегічних концепцій Збігнєва Бжезінського (середина 20 ст. – початок 21 ст.): дис. ... докт. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2021. 425 с.
11. Давыдов А. С. Идеология и прагматизм в китайской политике США: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Москва, 2005. 247 с.
12. Дужа І. А. Еволюція політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Біла Церква: ДНВЗ «БНАУ», 2018. 198 с.
13. Евсеев С. А. «Стратегический треугольник»: геополитические противоречия США–КНР–СССР в Восточной Азии в конце 1960-х – конце 1970-х гг. // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2. Гуманитарные науки. 2007. № 53. Вып. 14. С. 162-173.
14. Жэньминь жибао. 1980. 21 января.
15. Занегин Б. Н. Политика в отношении Китая. Современная внешняя политика США. Москва: Наука, 1984. Т. 2. С. 302-340.
16. История США. В 4 т. Главн. ред. Г. В. Севостьянова. Т. 4. 1945–1980. Москва: Наука, 1987. 744 с.
17. Іваненко В. А. Діяльність З. Бжезінського на посаді Радника президента США з національної безпеки (1977-1981 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44 (2). С. 117-120.
18. Іванов О. В. Китайсько-американські відносини: за часів Мао та після (1972–2014 рр.) // Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія Історія. 2016. Т. 274. Вип. 262. С. 54-56.
19. Киреев А. А. К вопросу о характере американо-китайских отношений // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. Т. 2. № 3 (19). 2014. С. 10-14.
20. Киссинджер Г. О Китае. Москва: Астрель, 2013. 635 с.
21. Косов А. П. Китайская политика администрации Дж. Картера. Наука – образованию, производству, экономике: материалы XVIII (65) Региональной научно-практической конференции преподавателей, научных сотрудников и аспирантов, Витебск, 13-14 марта 2013 г. В 2 т. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2013. Т. 1. С. 412-415.
22. Лаврентьев А. К. США: силовая дипломатия в Азии. Москва: Международные отношения, 1980. 272 с.
23. Мельников Ю. М. Имперская политика США: истоки и современность. Москва: Международные отношения, 1984. 256 с.
24. Мельников Ю. М. Сила и бессилие: внешняя политика Вашингтона. 1945–1982 гг. Москва: Политиздат, 1983. 368 с.
25. Мельніченко В. В. Тайбей та Пекін в далекосхідних планах Вашингтону (1960–1970-ті рр.) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2014. Вип. 3.37. С. 133-140.
26. Место Китая в глобальной политике США. [Редкол.: В. П. Лукин (отв. ред.) и др.]. Москва: Наука, 1987. 359 с.
27. Нагорный А. А., Парканский А. Б. США и Китай: экономические и научно-технические аспекты китайской политики Вашингтона. Москва: Наука, 1982. 218 с.
28. Печатнов В. О., Манькин А. С. История внешней политики США. Москва: Международные отношения, 2012. 672 с.
29. Пронь С. В., Гудименко В. В. США і Китай: модель взаємозалежності та взаємодоповнення в боротьбі за сучасне світове лідерство // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23 (1). С. 59-64.
30. Седнев В. В. Еволюція зовнішньополітичних концепцій КНР: від теорії «трьох світів» до теорії «багатополярного світу» // Східний Світ. 2002. № 2. С. 59-64.

31. Таран М. А. Відносини між США та КНР в епоху Ден Сяопіна: нова ідейно-теоретична й правова основа (1979–1990) // Східний світ. 2006. № 2. С. 95-100.
32. Толстов С. В. Стратегічні підходи та пріоритети в зовнішній політиці США: від Г. Трумена до Д. Трампа // Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. 2018. № 1 (5) С. 66-95.
33. Цветков И. А. Политика США по отношению к тайваньской проблеме, 1949-1999 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. Санкт-Петербург, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsija-oglavlenie.html>.
34. Чикаидзе Ц. М., Сурхаева С. Х. Принципы китайско-американских взаимоотношений (кон. 1970-х – нач. 2010-х гг.) // Научные ведомости. Серия: История, Политология. 2016. № 1. (222). Вып. 37. С. 63-64.
35. Чэн Г. «Стратегический треугольник» в политике США в отношении Китая в период с 1972 по 1984 гг. // Альманах Казачество. 2018. № 31. С. 15-23.
36. Чэн Г. Эволюция политики США в отношении КНР (1949-2016 гг.): дис. ...канд. ист. наук: 07.00.15. Москва, 2019. 221 с.
37. Шевчук О. В. Американсько-китайські відносини у військовій сфері: еволюція динаміки // Наукові праці: науково-методичний журнал. 2012. Вип. 192. Т. 204. Політологія. С. 122-126.
38. Asian Survey. 1977. August.
39. Brown H. Thinking about National Security: Defense and Foreign Policy in Dangerous World. Boulder: Westview press, 1983. 288 p.
40. Brzezinski Z. Power and Principle: Memoirs of National Security Adviser, 1977-1981. New York: Farrar, Straus, Giroux, 1983. 587 p.
41. Carter J. Keeping Faith: Memoirs of a President. Toronto etc.: Bantam Books, 1982. 622 p.
42. Carter J. Presidential Directive 59 (PD-59) «Nuclear Weapons Employment Policy». 25 July, 1980. URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb390/docs/7-25-80%20PD%2059.pdf>
43. Carter J. State of the Union Address 1980. January 23, 1980. URL: <https://www.jimmycarterlibrary.gov/assets/documents/speeches/su80jec.phtml>
44. China, the Soviet Union, and the West: Strategic and Political Dimensions in the 1980s. Ed. by S.T. Douglas, T.T. William. Boulder: Westview, 1982. 310 p.
45. Harding H. Managing US–China Relations. Evolving Strategic Realities: Implications for U. S. Policymakers. Ed. by F. D. Margiotta. Washington: National Defense University Press, 1980. P. 39-58.
46. Kissinger H. White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p.
47. Los Angeles Times. 1980. 14 January.
48. Oxenberg M. China Policy for the 1980's. Foreign Affairs. 1980/81. Winter. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/1980-12-01/china-policy-1980s>
49. Sutter R. The China Quandary: Domestic Determinants of U.S. China Policy, 1972-1982. Boulder: Westview Press, 1983. 194 p.
50. Talbott S. The Strategic Dimension of the Sino-American Relationship: Enemy of Our Enemy, or True Friend. The China Factor: Sino-American Relations and the Global Scene. Englewood Cliff: Prentice-Hall, 1981. P. 81-113.
51. Tan Q. The Making of U.S. China Policy: From Normalization to the Post-Cold War Era. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1992. 191 p.
52. The Washington Post. 1981. 19 November.
53. Vance S. Hard choices. Critical choices. Crucial years in American Foreign Policy. New York: Simon and Schuster, 1983. 541 p.

References

1. Bazhanov E. P. Kitay i vneshniy mir. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1990. 352 s.
2. Bogaturov A. D. Velikie derzhavy na Tikhom okeane. Istoriya i teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy v Vostochnoy Azii posle Vtoroy mirovoy voyny (1945-1995). Moskva: Konvert-MONF, 1997. URL: http://militera.lib.ru/research/bogaturov_ad/06.html
3. Vorontsov V. B. Missionery i ikh nasledniki: Povoroty politiki SShA v otnoshenii Kitaya. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1986. 239 s.
4. Honcharenko A. V. Polityka administratsiyi prezydenta SShA Dzh.F. Kennedi shchodo Kytayu (veresen' 1961–lystopad 1963 rr.) // Sums'ka starovyna. 2021. № LIX. S. 53-65.
5. Honcharenko A. V. Formuvannya zovnishn'opolitychnoho kursu administratsiyi prezydenta SShA Dzh. Kartera shchodo KNR (sichen'-hruden' 1977 r.) // Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Vyp. 6 (58). S. 404-416.
6. Honcharenko A. V. Formuvannya zovnishn'opolitychnoho kursu prezydenta SShA Dzh.F. Kennedi shchodo KNR (sichen'-zhovten' 1961 r.) // Sums'kyy istoryko-arkhivnyy zhurnal. 2021. № XXXVI. S. 53-64.
7. Honcharenko A. V., Klochko M. O. KNR u zovnishniy politytsi SShA u period prezydent'stva Lindona Dzhonsona, 1963–1969 rr. // Sums'ka starovyna. 2018. № LIII. S. 50-62.
8. Honcharenko A. V., Polyakova L. H. Zovnishnya polityka SShA shchodo KNR pid chas prezydent'stva Dzheral'da Forda: 1974–1977 roky // Sums'kyy istoryko-arkhivnyy zhurnal. 2019. № XXXII. S. 46-56.
9. Horodnya N. D. Skhidna Aziya u zovnishniy politytsi SShA (1989–2013 rr.). Kyiv: «Print-Servis», 2014. 528 s.
10. Hryshchenko T. A. Formuvannya, rozvytok ta suspil'ne spryynyattya mizhnarodno-stratehichnykh kontseptsiy Zbignyeva Bzhezins'koho (seredyna 20 st. – pochatok 21 st.): dys. ...dokt. ist. nauk: 07.00.02. Kyiv, 2021. 425 s.
11. Davydov A. S. Ideologiya i pragmatizm v kitayskoy politike SShA: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.03. Moskva, 2005. 247 s.
12. Duzha I. A. Evolyutsiya polityky SShA v Aziys'ko-Tykhookeans'komu rehioni. Bila Tserkva: DNVZ «BNAU», 2018. 198 s.
13. Evseev S. A. «Strategicheskyy treugol'nik»: geopoliticheskie protivorechiya SShA–KNR–SSSR v Vostochnoy Azii v kontse 1960-kh – kontse 1970-kh gg. // Izvestiya Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. 2. Gumanitarnye nauki. 2007. № 53. Vyp. 14. S. 162-173.
14. Zhen'min' zhibao. 1980. 21 yanvarya.
15. Zanezhin B. N. Politika v otnoshenii Kitaya. Sovremennaya vneshnyaya politika SShA. Moskva: Nauka, 1984. T. 2. S. 302-340.
16. Istoriya SShA. V 4 t. Glavn. red. G. V. Sevost'yanova. T. 4. 1945-1980. Moskva: Nauka, 1987. 744 s.
17. Ivanenko V. A. Diyal'nist' Z. Bzhezins'koho na posadi Radnyka prezydenta SShA z natsional'noyi bezpeky (1977-1981 rr.) // Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. 2015. Vyp. 44 (2). S. 117-120.
18. Ivanov O. V. Kytays'ko-amerykans'ki vidnosyny: za chasiv Mao ta pislya (1972-2014 rr.) // Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyy zhurnal. Seriya Istoriya. 2016. T. 274. Vyp. 262. S. 54-56.
19. Kireev A. A. K voprosu o kharaktere amerikano-kitayskikh otnosheniy. Uchenye zapiski Komsomol'skogo-na-Amure gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. T. 2. № 3 (19). 2014. S. 10-14.
20. Kissindzher G. O Kitae. Moskva: Astrel', 2013. 635 s.
21. Kosov A. P. Kitayskaya politika administratsii Dzh. Kartera. Nauka – obrazovaniyu, proizvodstvu, ekonomike: materialy XVIII (65) Regional'noy nauchno-prakticheskoy konferentsii

prepodavateley, nauchnykh sotrudnikov i aspirantov, Vitebsk, 13-14 marta 2013 g. V 2 t. Vitebsk: VGU imeni P.M. Masherova, 2013. T. 1. S. 412-415.

22. Lavrent'ev A. K. SShA: silovaya diplomatiya v Azii. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1980. 272 s.

23. Mel'nikov Yu. M. Imperskaya politika SShA: istoki i sovremennost'. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1984. 256 s.

24. Mel'nikov Yu. M. Sila i bessilie: vneshnyaya politika Vashingtona. 1945–1982 gg. Moskva: Politizdat, 1983. 368 s.

25. Mel'nichenko V. V. Taybey ta Pekin v dalekoskhidnykh planakh Vashynhtonu (1960–1970-ti rr.) // Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Istorychni nauky. 2014. Vyp. 3.37. S. 133-140.

26. Mesto Kitaya v global'noy politike SShA. [Redkol.: V. P. Lukin (otv. red.) i dr.]. Moskva: Nauka, 1987. 359 s.

27. Nagornyy A. A., Parkanskiy A. B. SShA i Kitay: ekonomicheskie i nauchno-tekhnicheskie aspekty kitayskoy politiki Vashingtona. Moskva: Nauka, 1982. 218 s.

28. Pechatnov V. O., Manykin A. S. Istoriya vneshney politiki SShA. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 2012. 672 s.

29. Pron' S. V., Hudymenko V. V. SShA i Kytay: model' vzayemozalezhnosti ta vzayemodopovnennya v borot'bi za suchasne svitove liderstvo // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. 2016. Vyp. 23 (1). C. 59-64.

30. Syednev V. V. Evolyutsiya zovnishn'opolitychnykh kontseptsiy KNR: vid teorii «tr'okh svitiv» do teorii «bahatopolyarnoho svitu» // Skhidnyy Svit. 2002. № 2. S. 59-64.

31. Taran M. A. Vidnosyny mizh SShA ta KNR v epokhu Den Syaopina: nova ideyno-teoretychna y pravova osnova (1979–1990) // Skhidnyy svit. 2006. № 2. C. 95-100.

32. Tolstov S. V. Stratehichni pidkhody ta priorytety v zovnishniy politytsi SShA: vid H. Trumena do D. Trampa // Problemy vsesvitr'noyi istoriyi: naukovyy zhurnal. 2018. № 1 (5) S. 66-95.

33. Tsvetkov I. A. Politika SShA po otnosheniyu k tayvan'skoy probleme, 1949–1999 gg.: dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.15. Sankt-Peterburg, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsiya-oglavlenie.html>.

34. Chikaidze Ts. M., Surkhaeva S. Kh. Printsipy kitaysko-amerikanskikh vzaimootnosheniy (kon. 1970-kh – nach. 2010-kh gg.). Nauchnye vedomosti. Seriya: Istoriya, Politologiya. 2016. № 1. (222). Vyp. 37. S. 63-64.

35. Chen G. «Strategicheskyy treugol'nik» v politike SShA v otnoshenii Kitaya v period s 1972 po 1984 gg. Al'manakh Kazachestvo. 2018. № 31. S. 15-23.

36. Chen G. Evolyutsiya politiki SShA v otnoshenii KNR (1949–2016 gg.): dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.15. Moskva, 2019. 221 s.

37. Shevchuk O. V. Amerykans'ko-kytays'ki vidnosyny u viys'koviy sferi: evolyutsiya dynamiky // Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyy zhurnal. 2012. Vyp.192. T. 204. Politolohiya. S. 122-126.

38. Asian Survey. 1977. August.

39. Brown H. Thinking about National Security: Defense and Foreign Policy in Dangerous World. Boulder: Westview press, 1983. 288 p.

40. Brzezinski Z. Power and Principle: Memoirs of National Security Adviser, 1977–1981. New York: Farrar, Straus, Giroux, 1983. 587 p.

41. Carter J. Keeping Faith: Memoirs of a President. Toronto etc.: Bantam Books, 1982. 622 p.

42. Carter J. Presidential Directive 59 (PD-59) «Nuclear Weapons Employment Policy». 25 July, 1980. URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb390/docs/7-25-80%20PD%2059.pdf>

43. Carter J. State of the Union Address 1980. January 23, 1980. URL: <https://www.jimmycarterlibrary.gov/assets/documents/speeches/su80jec.phtml>
44. China, the Soviet Union, and the West: Strategic and Political Dimensions in the 1980s. Ed. by S.T. Douglas, T.T. William. Boulder: Westview, 1982. 310 p.
45. Harding H. Managing US–China Relations. Evolving Strategic Realities: Implications for U. S. Policymakers. Ed. by F. D. Margiotta. Washington: National Defense University Press, 1980. P. 39-58.
46. Kissinger H. White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p.
47. Los Angeles Times. 1980. 14 January.
48. Oxenberg M. China Policy for the 1980's. Foreign Affairs. 1980/81. Winter. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/1980-12-01/china-policy-1980s>
49. Sutter R. The China Quandary: Domestic Determinants of U.S. China Policy, 1972–1982. Boulder: Westview Press, 1983. 194 p.
50. Talbott S. The Strategic Dimension of the Sino-American Relationship: Enemy of Our Enemy, or True Friend. The China Factor: Sino-American Relations and the Global Scene. Englewood Cliff: Prentice-Hall, 1981. P. 81-113.
51. Tan Q. The Making of U.S. China Policy: From Normalization to the Post-Cold War Era. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1992. 191 p.
52. The Washington Post. 1981. 19 November.
53. Vance S. Hard choices. Critical choices. Crucial years in American Foreign Policy. New York: Simon and Schuster, 1983. 541 p.

ANATOLIY V. GONCHARENKO
(Sumy State University, Ukraine)

THE FOREIGN POLICY OF US PRESIDENT JAMES E. CARTER ON THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA, 1980–1981

***Abstract.** The article researches the US foreign policy towards the PRC during the presidency of James E. Carter in 1980–1981. The practical implementation of pre-election initiatives by the administration of the President James E. Carter in the Chinese direction in 1980–1981 was studied. There were analyzed reasons, course and consequences of intensification of Washington's foreign policy strategy towards Beijing during the investigated period. The role of various groups in the American establishment in the process of forming the foreign policy course of the new administration towards China in 1980–1981 is outlined. It is described the specific US foreign policy actions towards communist China of James E. Carter presidential period.*

***Keywords:** USA, PRC, ROC, China, Taiwan, foreign policy, American-Chinese relations, James («Jimmy») Carter, Cyrus Vance, Harold Brown, Zbigniew Brzezinski, Deng Xiaoping.*

Отримано 25.12.2022 р.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК (UDC) 94(477+571)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.5>

КОРОЛЬ С. М., ПОРФІЛОВА М. В.*

**УКРАЇНЦІ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ: ЕПІСТОЛЯРНЕ ДЖЕРЕЛО
РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
АСПЕКТІВ ПРОБЛЕМИ**

***Анотація.** Публікація присвячена висвітленню особливостей життя українців на Далекому Сході у радянську добу. Запроваджується до наукового обігу лист українського заробітчанина Миколи Гавриша, який в часи застою працював на розробці нафтових родовищ у Західному Сибіру та звітти відвідав своїх родичів у Приморському краї. Лист із описом подорожі було адресовано батькам автора на Сумщину. Джерело приблизно датовано другою половиною 1970-х рр. У тексті проілюстровано повсякденний побут і дозволя українців на Далекому Сході, згадуються факти і деталі, що є прикладами прояву національної самоідентифікації ними.*

***Ключові слова:** епістолярне джерело, українська діаспора, Далекий Схід, Уссурійськ, період застою, повсякденний побут, дозволя, подорожування.*

У другій половині XIX – на початку XX ст. українці відіграли колосальну роль у заселенні та господарському освоєнні Далекого Сходу, створивши колонізований простір, названий Зеленим Клином. У радянську добу ця територія продовжила поповнюватися переселенцями з України. В часи сталінських репресій маса людей потрапляла сюди примусово. Пізніше вони прибували в пошуках високих заробітків і можливостей для кращого життя.

Загалом за переписом 1989 р. в усій Росії проживали 4,36 млн українців [2, с. 47]. У 2002 р. їх нарахували в РФ вже 2,94 млн, а за переписом 2010 р. – взагалі 1,93 млн [1, с. 75]. Що стосується Зеленого Клину, то чисельність українців там теж падає пропорційно іншим російським регіонам. Так, у Далекосхідному федеральному окрузі за переписом 2002 р. проживало близько 282 тис. українців, а за переписом 2010 р. – 155 тис. Тобто відбулося зменшення їх кількості приблизно на 45 % [1, с. 77].

* Король Сергій Миколайович – кандидат політичних наук, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, ORCID: 0000-0001-5949-4699.

Порфілова Марина Володимирівна – студентка факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету.

І ясна річ, що йдеться не про механічний відтік етнічних українців з російської території і не про масштабну депопуляцію населення. Йдеться про відмову від власної національної ідентичності й офіційне визнання себе росіянами. Дослідники звертають увагу, що крім об'єктивного процесу асиміляції в іноетнічному середовищі, в РФ дається взнаки фінансова слабкість і відсутність підтримки українських громад та організацій, наростання російської державної політики стримування і обмеження мовно-культурного розвитку української діаспори, а з 2014 р. – справжня антиукраїнська істерія в усьому внутрішньому інформаційному просторі. Українець в Росії став синонімом неблагонадійності. Бути українцем там стало не лише неprestижно, а й навіть небезпечно [1, с. 75; 2, с. 49].

У цій ситуації особливої актуальності набуває вивчення історії української діаспори в РФ взагалі й на Далекому Сході зокрема. Можливо, для когось зі зросійщених українців висвітлене минуле їхніх предків стане власним «свшан-зіллям».

До нас в руки потрапило невідоме раніше джерело особового походження, яке містить цікаву інформацію про життя українців Далекого Сходу в радянську добу. Це лист заробітчанина-українця, який працюючи в Тюменській області, у вільний час (очевидно, під час відпустки чи міжвахтового відпочинку) відвідав своїх родичів в Приморському краї і написав про свої гостини батькам.

Мусимо погодитися, що складність аналізу епістолярію зумовлюється специфічним характером останнього: поєднанням документального і суб'єктивного одночасно [4, с. 88]. Проте саме на основі вивчення листів можна глибше пізнати епоху, побачити її через призму інтерактивної реакції автора на навколишні явища і події. До того ж ці джерела містять унікальні подробиці повсякденного життя і побуту населення відповідного періоду. У цьому відношенні велику цінність має не лише листування відомих історичних персон, а й звичайних пересічних людей.

Лист, який ми запроваджуємо в науковий обіг, належить Гавришу Миколі Петровичу. Він народився в 1953 р. у селі Черепівка Буринського р-ну на Сумщині. Згодом сім'я перебралася до смт Терни сусіднього Недригайлівського р-ну. Отже, дитинство і юність Миколи минули в Тернах.

Хлопець мав проблеми із зором. У дитинстві він отримав опік очей від спалаху гасу, коли сам вдома намагався власноруч розпалити грубу. Довгий час Микола нічого не бачив, але лікування допомогло, і зір частково повернувся. Проте решту життя довелося ходити в окулярах.

М. П. Гавриш отримав середню спеціальну освіту за фахом, пов'язаним з обслуговуванням промислових електричних приборів. До 1974 р. працював на Тернівському цукровому заводі, поки не поїхав «за довгим карбованцем» на

Крайню Північ. На нафтових родовищах Західного Сибіру Микола Гавриш трудився близько 10 років. Його щоденник, який він вів протягом першого року перебування на заробітках, вже опубліковано [3].

Батьки, яким адресувався нижченаведений лист, – Петро Андрійович і Тетяна Михайлівна Гавриші – були сільськими вчителями. Мати походила із Запорізької області. В тексті навіть є згадка про селище з малої батьківщини матері – Пришиб, де колись раніше автор листа бачив свого дядька Віктора (рідного брата матері), до якого потім їздив у гості в місто Уссурійськ.

Після раптової смерті М. П. Гавриша в 2001 р. його сімейний архів виявився нікому непотрібним, і його було передано Лідії Лисогор – двоюрідній сестрі Миколи по батьківській лінії. На щастя, мішок з цим архівом перебував у сухому місці, а миші дивом за кілька років не встигли його згризти. Доля так склалася, що ці папери і фото потрапили до нас. Усвідомлюючи важливість цих історичних джерел, ми з уважністю розібрали і проаналізували їх.

Серед них був і цей досліджуваний лист М. П. Гавриша, написаний синьою пастою з обох боків чотирьох аркушів щільного письмового паперу стандартного формату А4. Послання виконано розмовною українською мовою з вкрапленнями суржику та деяких російських слів.

Чітке датування відсутнє. Конверт із штемпелем не зберігся. В тексті листа згадуються події з 17 вересня по 6 жовтня, проте жодного разу не вказано якого року. Зважаючи на записи в щоденнику Миколи Гавриша [3], можемо з упевненістю стверджувати, що його поїздка на Далекий Схід відбулася ніяк не раніше 1975 р., але найімовірніше дещо пізніше, через рік-другий, після того, як він вже добре освоївся на роботі в Тюменській області.

Описане повсякденне життя і побут українців у Примор'ї постає перед нами типово радянським: робота, відпочинок на природі, заняття спортом (городки), отримання квартир, походи в лазню тощо. Цікаво, що наводяться навіть ціни на деякі види продуктів на ринку в Уссурійську. Вони значно вищі за ті, що були тоді в УРСР. Зокрема, ціна м'яса на українських базарах була приблизно втричі менша за далекосхідні [5, с. 210-211].

Але більш за все в листі привертають увагу деталі з життя українців на чужині, що свідчать про прагнення збереження їхньої національної ідентичності. Так, на чільному місці вдома розміщували картину з українським пейзажем, готували типово українську страву – куліш, невинним співом підтверджували свою приналежність до «співочої нації».

Нижче ми подаємо текст листа, в якому максимально збережено особливості мови і мовлення автора. Можливо, це джерело колись ще зацікавить і філологів. виправлені лише явні помилки-описки і додані розділові знаки там, де потреба в них є очевидною.

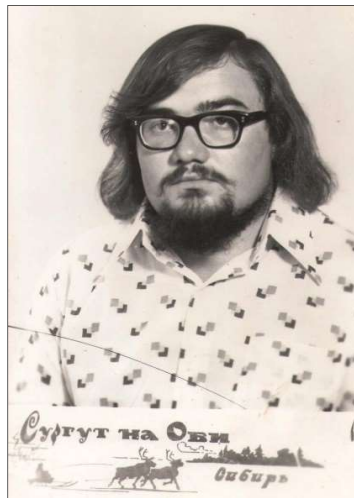

Фото 1. Микола Гавриш у період написання листа

ЛИСТ М. П. ГАВРИША БАТЬКАМ

День добрий, мої дорогі Тато і Мама!

З щирим привітом і найкращими побажаннями в Вашому житті і здоров'ї Коля.

Вибачте, що не додержав слова, не написав з Уссурійська¹. Пишу з Сургута².

З'їздив на Далекий Схід хорошо. Спочатку, правда, в дорозі не везло. Вилетів я з Сургута до Новосибірська 17 вересня і в той же день прибув туди. Купив в Н.Сибірську³ квиток до Хабаровська, але аж на 23 число. Але правдами і неправдами на слідуєчий день вже летів до Хабаровська. 19 вересня був в Хабаровську і в той же день прибув до Уссурійська. Телеграми в Уссурійськ не давав, щоб надаремно не хвилювалися.

Далекий Схід зустрів мене теплою, літньою дниною. Якщо в Сургуті була глибока осінь, в Новосибірську теж була осінь, дерева стояли без листу, а холодний вітер гнав не тільки сухий лист, а й перехожих по домівках, то зовсім інше я побачив на Сході. До Уссурійська я підлітав на ЯК-40⁴ (дуже гарний літак), внизу під літаком скільки сягав зір виднілась гориста місцевість, вся покрита тайгою. Коли з'явився Уссурійськ (сусід сказав), місцевість дещо змінилася, сопки розступились і утворили довжелезну і широку долину. В цій долині і знаходиться Уссурійськ.

¹ Уссурійськ – місто на Далекому Сході Росії, адміністративний центр Уссурійського району (згодом міського округу) Приморського краю.

² Сургут – місто у Ханті-Мансійському автономному окрузі Тюменської області Росії.

³ Н.Сибірськ – помилкове скорочення назви міста Новосибірськ.

⁴ ЯК-40 – турбореактивний пасажирський ближньоміагстральний літак, розроблений у СРСР. Вироблявся протягом другої половини 1960-х – початку 1980-х рр.

Коли пішли на посадку, я здивувався, звичного для мене бетонного аеродрому не було, ми сідали на зелений килим трави. Лише згодом, коли вийшов з літака, зрозумів секрет цього аеродрому, рівну і утрамбовану поверхню землі вкривали доріжки з металевих штампованих пластин, з'єднаних між собою шарнірно. А травичка росла з різних щілин і отворів.

Після посадки літак відразу заглушив мотори, і коли я вийшов з літака, то мене просто таки оглушила тишина, зелень і квіти. Квіти дикі, але в великій кількості і різноманітні, а ще вразили коники-«сверчки», які стрекотали майже під кожним листочком. Світило по літньому тепло і ясно сонце, на небі ні хмаринки, лише дальні сопки прикриті легким туманом. З'явилося бажання після довгої дороги скинути взуття, шкарпетки та побігати по траві, а потім в тіні десь поспати.

Відчуття таке, ніби я на Україні десь в середині-кінці липня.

Але довелось відкинути багажанки і їхати в місто. Приїхавши, а потім поблукавши по Уссурійську, знайшов спочатку вул. Чичоріна⁵ і хотів було зайти до Ніни, але згодом вирішив іти до дяді Віті. Вул. Калініна⁶, виявилось, знаходилася поряд. Пройшовши по ній квартал, зупинився перед будинком 38, а 40 не видно було. Зайшовши в двір, побачив високий двоповерховий будинок, в глибині одноповерхові будинки і хліви. Підійшовши до двоповерхового будинку, побачив на ньому номер 40, поставив портфель на землю і розхвилювавшись почав закурювати. В цей час огрядненька жіночка, що сиділа метрів за 15 від мене на лавочці повернулася, підскочила і з криком «Коля приїхав!» кинулася до мене. Це була Ніна, на її крик з будиночка неподалік вискочила ще огрядніша Іра, і вони вдвох, повиснувши на мені, чуть не задавили мене. Втрюх піднялися на другий поверх в квартиру д. Віті.

Дядя Вітя був на роботі. Квартира велика, довоєнного, а може і дореволюційного будівництва. Кімнати високі, світлі, просторі. Разом з кухнею їх чотири. В залі навпроти входу велика картина-пейзаж України з біленькими хатками, лебедями на річці і дівчиною біля тину в національному вбранні.

Пообідавши, хотіли вкласти мене спати, але я умовив їх, і всі гуртом пішли в баню. Повернувшись з бані, застали дома д. Вітю, котрий приїхав з роботи. Він спочатку не взнав мене, а потім розчулився, заметушився, все таки перший гість з Заходу.

З того часу, як я бачив його в Пришибі⁷, він дещо змінився. Поогряднішав, прибавилося сивини. В той же день побачив ще одну сестру –

⁵ Перекручена, хибна назва вулиці. В Уссурійську з радянських часів і до сьогодні існує лише вулиця Чичеріна (на честь народного комісара закордонних справ СРСР Г. В. Чичеріна). Очевидно, в російському варіанті назви літера «е» помилково читалася як «ё».

⁶ Вулиця Калініна в Уссурійську дійсно знаходиться поруч з вул. Чичеріна.

⁷ Пришиб – селище міського типу в Запорізькій області України.

Зою, її дочка приїздила разом з Ніною і Ірою, звати її Оля, можливо пам'ятаєте? Скоро вже нареченою стане, шустра дівчина.

Мамо, Зоя дуже схожа на Вас. Навіть родинки на обличчі майже такі, як у Вас. Проводили такий експеримент – брали фотографію, що Ви висилали, вона наклеєна на картон, і показували Нініній Тані, на запитання, хто там сфотографований, вона відповідала – тьотя Зоя.

З наступного дня почалося ходіння в гості на бенкети. Були кілька разів у Зої, вона сама серйозна з сестер, працює на переговорному пункті, голова місцевого комітету, слідкує за собою, чоловік її працює водієм разом з чоловіком Ніни, теж шофером. Квартира в Зої велика, добре, зі смаком обставлена. Живе вона а одному будинку і на одному поверсі, тільки в різних під'їздах з Іванцями. Вони й раніше, на Чичоріна, жили в одному будинку, на одному поверсі. Разом одержали розширення житлової площі, тільки Зоя 3-кімнатну, а Ніна 2-кімнатну квартири.

Ніна і Іра зараз не працюють. Ніна із-за Тані, вона прихворює часто, а Іра після хвороби розрахувалася.

Були в брата Альберта, у нього теж трьохкімнатна квартира, добре обставлена. Сам він водій, а в вільний час займається городками, майстер спорту, чемпіон, об'їздив на змагання пів-Союзу. В спальні бачив широку, шириною з цей лист стрічку з гербом Радянського Союзу і надписом «Чемпион», на ній різні нагороди і значки за спортивні досягнення.

Їздили до брата Олександра, він живе за 60 км від Уссурійська в радгоспі «Многоудобное»⁸. Він працює сварщиком, а жінка – агроном по освіті – бригадиром. Радгосп напіввійськовий, вирощує овочі і городину для моряків. Основна робоча сила – моряки-підводники, списані на берег. Коли був у Саші, то хоч побродив по далекосхідній тайзі, відпочили на природі. Виїздили на річку, прихватили з собою молодого півника, заварили там кулешу, порибалили, позагоряли. Я навіть на сонці умудрився підсмажитись, вечором спина аж горіла.

А от в третього брата, Валерія, майже не був, хоча він живе в одному будинку з д. Вітею. Справа в тім, що вони не в злагоді і з д. Вітею, і з Іркою. То якось незручно було там засиджуватись та слухати різні плітки.

Кілька разів їздив до Владивостока, місто велике, розкидане на сопках. Ходити важкувато по ньому – то вверх ідеш, то вниз. Особливо жіноцтво втомлюється швидко на своїх високих каблучках. Клімат там теж теплий. Ходив там в одній сорочці простій без майки і потів, як в Криму.

З м'ясом і м'ясопродуктами там важкувато. В Уссурійську краще, а в д. Віті холодильник постійно завалений м'ясом та ковбасою, крім того двох свинок вигодовує.

⁸ Многоудобное – село в Шкотовському районі Приморського краю Росії.

В Уссурійську на базарі курка коштує 10-13 крб, мед – 4-5 крб, а щільниковий – 6 крб. Придбав для Вас трохи сімен редиски, незвичної для мене, та й для Вас теж мабуть. Незвична вона із-за форми. Форма у неї як у моркви, але яка б велика вона не була, ніколи не буває пустотіла. Як тільки буду висилати посилку, то вишлю і редиску.

Вилітав я з Владивостока 5 жовтня, якраз на Ваш, Тату, день народження. Проводили мене цілим гуртом, спочатку у д. Віті устроїли провадини, погладили дорогу, розпрощався я з д. Вітею і другими, подякував за прийом, а потім сіли в машину Альоші Іванця Ніна, Зоя з чоловіком Сашею, їхні діти Оля і Володя, Іра, я та ще одна дівчина, подруга Іри, і поїхали в місто Артем⁹, де знаходиться аеропорт «Владивосток». Їхали більше двох годин, всю дорогу співали, аж охрипли. Особливо Іра з Олею виспівували. Приїхали якраз вчасно, на реєстрацію квитків. Розпрощалися біля виходу на посадку, потім поки чекав на автобус, перемовлявся з ними, вони вийшли на балкон. Потім я відправив їх в машину, мовляв, до відльоту ще півгодини, а їм довго додому їхати, час то був пізній, початок дванадцятої години ночі по місцевому відліку.

Вони пішли, а тим часом подали автобус, щоб під'їхати до літака. Тільки зібрався сідати, чую хтось гукає, повернувся, а це Оля-шибениця, перелізла десь через паркан і прибігла аж на льотне поле. Ледве випровадив її.

Розлучатись не хотілось із Братами та Сестрами, умовляли, щоб зостався, говорять, мовляв, і роботу знайдемо, і квартиру зробимо, і наречену підшукаємо. Все таки довелось їхати.

Летів від Владивостока майже 12 годин до Тюмені прямим рейсом з посадками в Читі і Кемерово, а потім ще дві години до Сургуту. Сургут зустрів зимою.

Одержав від Вас посилку з медом і цибулею та салом. Дошла добре. Дякую.

Цілую. Коля.

[кінець листа]

Література і джерела

1. Зубик А. Динаміка чисельності та етномовні процеси в українській діаспорі Російської Федерації за переписами населення 2002 та 2010 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: географія. 2017. Вип. 1(42). С. 74-85
2. Іваненко В.В., Кавун М. Е. Проблеми збереження національної самосвідомості української діаспори в сучасній Росії (за матеріалами Сибіру та Уралу) // Чорноморський літопис. 2010. Вип. 1. С. 46-50.

⁹ Артем – місто в Приморському краї Росії, зараз входить до Владивостокської агломерації.

3. Король В. М., Король С. М., Лисенко А. А. Трудова міграція українців у СРСР: щоденник заробітчанина доби застою як джерело до вивчення явища // Сумська старовина. 2019. № LV. С. 5-21. DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2019.55.1>.

4. Мазоха Г. С. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. 2005. № 24. С. 88-92.

5. Шимко О. В. Радянська політика ціноутворення в 1970-1980-х роках на прикладі Донбасу // Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 2 (52). С. 209-217.

References

1. Zubyk A. Dynamika chyselnosti ta etnomovni protsesy v ukrainiskii diaspori Rosiiskoi Federatsii za perepysamy naselennia 2002 ta 2010 rr. // Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: heohrafiia. 2017. Vyp. 1(42). S. 74-85

2. Ivanenko V. V., Kavun M. E. Problemy zberezhenia natsionalnoi samosvidomosti ukrainiskoi diaspory v suchasni Rosii (za materialamy Sybiru ta Uralu) // Chornomorskyi litopys. 2010. Vyp. 1. S. 46-50.

3. Korol V. M., Korol S. M., Lysenko A. A. Trudova mihratsiia ukrainsiv u SRSR: shchodennyk zarobitchanyna doby zastoiu yak dzherelo do vyvchennia yavyshecha // Sumska starovyna. 2019. № LV. S. 5-21. DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2019.55.1>.

4. Mazokha H. S. Epistolarna spadshchyna i paradyhmy naukovoho doslidzhennia // Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnogo universytetu im. Ivana Franka. 2005. № 24. S. 88-92.

5. Shymko O. V. Radianska polityka tsinoutvorennia v 1970-1980-kh rokakh na prykladi Donbasu // Istorychni i politolohichni doslidzhennia. 2013. № 2 (52). S. 209-217.

SERHIY M. KOROL, MARYNA V. PORFILOVA
(Sumy State University, Ukraine)

UKRAINIANS IN THE FAR EAST: AN EPISTOLARY SOURCE OF THE SOVIET ERA FOR THE STUDY OF SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Abstract. *The publication deals with the highlighting the peculiarities of the Ukrainians life in the Far East during the Soviet era. The letter of a Ukrainian guest worker Mykola Havrysh is introduced to scientific circulation in the publication. M. Havrysh worked on the development of oil fields in Western Siberia during the stagnation period and once visited his relatives in the Primorsky Krai. The letter describing the trip was addressed to the author's parents in Sumy Oblast. The source is roughly dated to the second half of the 1970s. The text illustrates the everyday life and leisure activities of Ukrainians in the Far East, mentions facts and details that are examples of their national self-identification.*

Keywords: *epistolary source, Ukrainian diaspora, Far East, Ussuriysk, stagnation period, everyday life, leisure, travelling.*

РЕЦЕНЗІЇ ТА НОВІ ВИДАННЯ

УДК (UDC) 94(477)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.6>

КОРОЛЬ С. А.*

**СПОРТИВНЕ ЯДРО СЛОБОЖАНЩИНИ:
З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО БОКСУ**

Рецензія на монографію: Вострокнутов Л. Д. Нариси з історії боксу Харкова. Харків: Константа, 2021. 503 с. [Вострокнутов Л. Д. Очерки по истории бокса Харькова: монография. Изд. второе, доп. Харьков: Константа, 2021. 248 с.]

Спорт відіграє важливу роль в житті людини. Досвід спортивної активності, отриманий у дитинстві та юності, залишається в пам'яті на все життя. Без спорту неможливе виховання здоровим підростаючого покоління.

Україна багата на видатних атлетів і тренерів. Один із найпопулярніших видів спорту в нас – це бокс, а одна з найбільш відомих спортивних шкіл – це харківська школа боксу, відома далеко за межами Батьківщини.

Регіональній історії розвитку боксу в Харкові присвячена монографія Леоніда Дмитровича Вострокнутова, яка нещодавно вийшла в світ. Автор видання і сам є представником досліджуваної ним школи боксу, володіє званнями майстра спорту СРСР та спортивного судді міжнародної категорії (як з аматорського, так і з професійного боксу). Водночас він є доцентом кафедри єдиноборств, фехтування і силових видів спорту Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Праця Л. Д. Вострокнутова створена за сприяння колег-спортсменів і загалом виконана в рамках планів наукових досліджень «Харківської обласної організації Федерації боксу України», яка ще на початку 2018 р. на своїй звітно-виборній конференції офіційно доручила досліднику збір джерел і матеріалів, їх узагальнення та написання монографії з історії боксу Харкова. Відтак кілька років автор присвятив пошуку й аналізу документів, матеріалів ЗМІ і мемуарів, збирав усні свідчення. Результатом зазначеної діяльності й стала монографія, що висвітлює різні етапи розвитку харківської школи боксу. Структурно робота містить вступ, налічує п'ять глав, а завершується висновками.

* Король Світлана Анатоліївна – кандидат наук з фізкультури і спорту, доцент кафедри фізичного виховання і спорту Сумського державного університету, ORCID: 0000-0002-5270-3467.

Фото 1. Боксери-юнаки ДСТ «Зеніт» КФК «Металіст» в спортивному таборі. 1973 р. (світлина з видання Л. Д. Вострокнутава)

Глава перша «Засновники харківської школи боксу» присвячена особливостям розвитку цього виду спорту в міжвоєнний період та під час II Світової війни. Основну увагу, звичайно, зосереджено на блискучих досягненнях боксерів-харків'ян, які на початку 1930-х почали впевнено перемагати на змаганнях різних рівнів. Саме їх згодом і було названо першим поколінням харківської школи. Перш за все, йдеться про А. М. Грейнера та Л. М. Сегаловича, які опинилися в офіційному списку 18 видатних спортсменів Всесоюзної секції боксу (так йменувалась тоді Федерація боксу СРСР). Під час війни багато харківських боксерів пішли на фронт, дехто з них загинув на полі бою, хтось був поранений, дехто потрапив у полон. У тексті роботи подаються цікаві історії низки спортсменів під час війни. Так, С. Ю. Донде отримав тяжке пошкодження, форсуючи Дніпро, а Г. Н. Єшко був поранений і контужений під час оборони Севастополя. Проте обоє змогли стати на ноги, відновитися і згодом стали видатними тренерами. Ще одному харківському боксеру, В. І. Работягову, вдалося вижити в концтаборі Маутхаузен. Важлива теза, яка наскрізно проходить через усю главу – це твердження, що бокс гартує не лише тіло, але і дух та волю, без чого неможливо перемогти суперника як у рингу, так і поза ним.

У другій главі «Наступники переможців» мова йде про післявоєнний період харківського боксу. Це була доба, коли перше покоління чемпіонів, спортсмени-учасники війни з гітлерівською Німеччиною завершили кар'єру як боксери і перейшли на тренерську роботу. Другим поколінням вихованців харківської школи боксу тоді стали діти війни.

Детально досліджено діяльність висококваліфікованих тренерів: С. Ю. Донде, І. М. Заславського, В. В. Зибаровського, І. Ю. Штеренберга, В. В. Пенькова, В. В. Житлухіна, В. П. Климова та їхніх талановитих учнів. Окремо йдеться про боксерську династію Адилових, численні представники якої вже протягом трьох поколінь захищають спортивну честь Харкова.

Глава третя «Напередодні великих перемог» присвячена як успіхам, так і невдалим виступам харківських боксерів. Але в будь-якому випадку вже на той час стали виразно вимальовуватися подальші перспективи харківських боксерів на олімпійських рингах.

І вже в наступній четвертій главі «Олімпійці» розглядається сучасний період розвитку харківського боксу, коли олімпійськими призерами стали харків'яни Сергій Данильченко (2000 р., Сідней) і Олександр Гвоздик (2012 р., Лондон).

Глава п'ята «Спортивне ядро Слобожанщини» присвячена студентам, викладачам та співробітникам закладів вищої освіти Харкова, де підготовлено не одне покоління тренерів і спеціалістів у галузі боксу, та закладався фундамент майбутніх перемог. Автор найбільше акцентує увагу на Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди та Харківську державну академію фізичної культури (ХДАФК). Аналізується біографія найбільш титулованого сьогодні харківського боксера Олександра Гвоздика, який спочатку навчався у ХДАФК, а згодом перевівся і закінчив ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

Досвід Л. Д. Вострокнута у спорті та науці дали змогу зібрати і передати читачам цікаву та важливу інформацію, яка підтверджена великою кількістю документальних фактів та спогадів тренерів, викладачів і колишніх атлетів. Монографія буде цікавою спортсменам (насамперед боксерам) і всім, хто підтримує здоровий спосіб життя та прагне спортивних (фізичних) результатів. Також можна рекомендувати до опрацювання студентам, які обрали спортивний профіль та прагнуть будувати в цьому напрямі свою професійну кар'єру.

SVITLANA A. KOROL
(Sumy State University, Ukraine)

THE SPORTS CORE OF SLOBOZHANSKYNA: FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN BOXING

Monograph review: Vostroknutov L. D. Essays on the boxing history of Kharkiv. Kharkiv: Constanta, 2021. 503 p. [Vostroknutov L. D. Ocherki po istorii boksa Khar'kova: monografiya. Izd. vtoroe, dop. Khar'kov: Konstanta, 2021. 248 s.]

Отримано 19.08.2022 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди автора. За точність цитування, наведення прізвищ та ініціалів, дат, посилань відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право без погодження з автором редагувати та скорочувати матеріали, змінювати їх назви, вилучати ілюстрації.

Редакція не веде листування з авторами матеріалів і читачами на сторінках даного видання.

Передрук опублікованих у журналі «Сумська старовина» матеріалів заборонено. При їх використанні посилання є обов'язковим.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ:

До друку приймаються статті, підготовлені відповідно до вимог постанови президії ВАК України від 15.01.2003 року №7-05/1 (Бюлетень ВАК України. 2003. №1).

Матеріали подаються в електронному вигляді. Текст повинен бути підготовленим у текстовому редакторі *Word* у форматі *rtf*, *doc* чи *docx*.

Відомості про автора подаються окремим файлом українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, *ORCID*. Крім того, контактна інформація: адреса, телефон, електронна скринька.

До тексту додаються: анотація та ключові слова (5-10 шт.) українською (не менше 1800 знаків) та англійською (2500-4000 знаків) мовами. Англійська анотація має бути інформативною й відображати у якомога повній мірі тематику та рівень дослідження. Використання електронних перекладачів забороняється. Ілюстрації приймаються в електронному варіанті у чорно-білій гамі окремим файлом із зазначенням місця в тексті, куди їх слід вставити. Обов'язково зазначається УДК.

Джерела та література подаються наприкінці тексту в порядку посилань або в алфавітному порядку із зазначенням загальної кількості сторінок видання чи кількості аркушів в архівній справі. Бібліографічний опис робіт подається у повній формі за ДСТУ 8302:2015.

Наприклад: [5, с. 40], де «5» – номер джерела за списком використаних джерел і літератури, «40» – сторінка джерела, на яке посилається автор. Посилання на кілька джерел одночасно оформлюються наступним чином: [2; 5; 8] або [2, с. 17; 5, с. 50; 8, с. 117]. Посилання на архівні джерела: [12, арк. 115, 148 зв.].

Матеріали, подані до Редакції, проходять незалежне рецензування, за підсумками якого вони можуть бути рекомендовані до друку, направлені на доопрацювання або відхилені.

Матеріали, виконані з порушенням цих правил, не розглядаються і не повертаються авторам.

Сайт журналу: www.starovyna.sumdu.edu.ua

Питання друку матеріалів: v.korol@jur.sumdu.edu.ua

Сумська Старовина

№ LXI

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
Заснований 1995 р.

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.
ISSN 2311-5408

Видання здійснюється Науково-дослідним центром
історичного краєзнавства
Сумського державного університету

Головний редактор *В. М. Король*

Коректори:

В. М. Власенко, В. А. Нестеренко
М. О. Думчиков (адміністратор сайту)

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213

Тел.: 0542-68-77-48

Електронна адреса: v.korol@yur.sumdu.edu.ua

Сайт журналу: www.starovyna.sumdu.edu.ua

На обкладинці: м. Суми, вул. Воскресенська. 1911 р. Фотограф П. Макашов

On the cover: Sumy, Voskresenska st. 1911. Photographer P. Makashov

Здано до набору 17.01.2023. Підписано до друку 09.03.2023. Формат 70x108/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк.10,75. Обл.-вид. арк. 10,20. Тираж 100. Зам. №

Виготовлювач: Сумський державний університет, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007 р.